

Historisch tijdschrift

AANZET

jaargang 37 nr. 3

The key to winning referendums: Explaining Charles de Gaulle's referendum successes and failures

Jelle Lammerts van Bueren

Vrouwen aan het front of achter het fornuis?

Mariëtte Peutz

De monniken van Redon, het waren niet net mensen

Emma van Geuns

A sin worth seeing: American travelers and their perception of Paris

Midas Urlings

Beste lezer,

Voor u ligt het laatste nummer van de 37e jaargang van Historisch Tijdschrift Aanzet. Met dit nummer komt er een einde aan mijn tijd bij de Aanzet. Ik heb erg genoten van de samenwerking met alle verschillende redactieleden en het doet mij deugd om af te sluiten met dit mooie en interessante nummer.

In het eerste artikel onderzoekt Jelle Lammerts van Bueren waarom een zittende president wel of niet een referendum wint en doet dit door twee referenda onder de Franse president Charles de Gaulle met elkaar te vergelijken. Mariëtte Peutz volgt met een analyse van de rol van vrouwen in de Zimbabwaanse Onafhankelijkheidsoorlog tussen 1965 en 1979. Ze laat zien dat krantenartikelen over dit onderwerp in scherp contrast stonden met de werkelijkheid. In het derde artikel bespreekt Emma van Geuns de term ‘clerical misogyny’. Op basis van haar analyse van een hagiografisch middeleeuws werk beargumenteert Emma dat de term door onderzoekers te breed wordt toegepast en brengt daarin een nuance aan. Ten slotte onderzoekt Midas Urlings hoe Amerikaanse reizigers in de negentiende eeuw naar de stad Parijs keken en hun eigen land daartegen afzetten.

De artikelen worden zoals altijd afgewisseld met onze rubrieken. In een interview vertelt docent François Lenfant onder andere over zijn passie voor het continent Afrika. Centraal in de Beeldspraak staat de Friese ‘bevrijdingsrok’, die symbool staat voor de bevrijding in

1945 en de wederopbouw. In de Inzet betoogt Maud Roelse welke broodnodige veranderingen er moeten plaatsvinden om geschiedenisles op middelbare scholen weer interessant en relevant te maken. De Hoe geschiedenis jij? staat in het teken van het 900-jarig bestaan van Utrecht. Geertje Dekkers vertelt over het project ‘Gekomen om te blijven’ en het werk achter de 900 portretten van inwoners van Utrecht door de eeuwen heen. Het nummer wordt afgesloten met recensies over een podcast en over twee boeken.

Veel leesplezier!

Namens de redactie,

Wieger Lagerveld
Hoofdredacteur

Dear reader,

This is the final issue of the 37th volume of *Historisch Tijdschrift Aanzet*. It also marks the end of my time at the *Aanzet*. I really enjoyed working together with all the different editors and it pleases me to conclude with this beautiful and interesting issue.

In the first article Jelle Lammerts van Bueren researches why an incumbent president might succeed or fail in a referendum. To do this, he applies a comparative analysis of two different referendums in the French Fifth Republic under President Charles de Gaulle. In the next article Mariëtte Peutz analyses the role of women during the Zimbabwe War of Liberation from 1965 until 1979. Using newspaper articles, Mariëtte analyses how the written word often stood in stark contrast to reality. In the third article, Emma van Geuns argues that the term ‘clerical misogyny’ is applied too broadly in scholarly discussions on the position of women in medieval society, by analyzing an episode in a hagiography. Finally, Midas Urlings examines how nineteenth-century American travelers perceived the city of Paris and how they defined their country in contrast to the city.

As usual the articles are accompanied by our rubrics. In an interview with *Aanzet*, François Lenfant talks about his passion for the continent of Africa. Featured in the *Beeldspraak* is the ‘liberation skirt’, which was invented by a resistance fighter in the wake of the German occupation of the Netherlands and became a symbol

of liberation and reconstruction. In the *Inzet* Maud Roelse argues what changes should be made in the way history lessons are taught in secondary school to make them more interesting and relevant. Attention is given to the 900th celebration of Utrecht in the *Hoe geschiedenis jij?*, in which Geertje Dekkers tells about the project ‘Gekomen om te blijven’ and the process of making 900 portraits of residents of Utrecht through the centuries. Lastly, the issue contains reviews of a podcast and two books.

Have fun reading!

On behalf of the editorial board,

Wieger Lagerveld
Editor-in-chief

UHSK

Historisch Tijdschrift Aanzet is opgericht in 1982. Sinds 2000 wordt het tijdschrift uitgegeven door de Utrechtse Historische Studentenkring. Deze jaargang bestaat uit drie nummers.

De redactie biedt jonge historici de ruimte artikelen te publiceren op basis van historisch onderzoek of recente historische uitgaven.

De Aanzetredactie bestaat uit studenten Geschiedenis die op vrijwillige basis werken.

De redactie heeft ernaar gestreefd rechthebbenden van copyright te achterhalen. Zij die menen aanspraak te maken op bepaalde rechten worden vriendelijk verzocht contact op te nemen.

POSTADRES

Historisch Tijdschrift Aanzet
Drift 6
3512 BS Utrecht

ONLINE

redactie.aanzet@gmail.com
www.aanzetonline.nl

ABONNEMENTEN

Sluit een abonnement af door een email te sturen naar redactie.aanzet@gmail.com.

Een jaarabonnement kost 10,-.

Een steunlid betaalt 15,-.

Losse nummers zijn op aanvraag beschikbaar en kosten 5,-.

Rek. nr.: NL45 TRIO 0379 4550 80

t.n.v. UHSK Utrecht

o.v.v. het gewenste abonnement

HOOFDREDACTIE

Wieger Lagerveld

EINDREDACTIE

Steven de Boer

Maud Roelse

WEBREDACTIE

Omar Bugter

VORMGEVING

Noemi Suter

REDACTIE

Dirk Hooijer, Maryse Kluck, Floor Schuurmans, Famke Telman, Fabienne van Wijngaarden, Freek Wolter, Dasja Zonneveldt

REDACTIERAAD

Dr. Sarah Carmichael, prof. dr. Annelien de Dijn, dr. Marijke Huisman, prof. dr. Jacco Pekelder, dr. Carine van Rhijn en dr. Saskia Stevens

OMSLAG

Rue Notre-Dame, Parijs. Olieverf op doek door Johan Barthold Jongkind, 1866. Bron: Rijksmuseum.

4 Redactioneel
Wieger Lagerveld

ARTIKELEN

8 The key to winning referendums
Jelle Lammerts van Bueren

20 Vrouwen aan het front of achter het fornuis?
Mariëtte Peutz

31 De monniken van Redon, het waren niet net mensen
Emma van Geuns

41 A sin worth seeing
Midas Urlings

RUBRIEKEN

16 De passie van... François Lenfant
Dirk Hooijer & Maud Roelse

28 Beeldspraak
Steven de Boer

38 Inzet
Maud Roelse

48 Hoe Geschiedenis Jij?
Geertje Dekkers

RECENSIES

50 Gender and the Genocide in Rwanda
Méline Brukker

52 The Dawn of Everything
Omar Bugter

54 The Rest is History
Freek Wolter

The key to winning referendums

Explaining Charles de Gaulle's referendum successes and failures

Fig. 1: Charles de Gaulle, initiator and first president of the Fifth French Republic. Source: German Federal Archives, <https://bit.ly/3NJq5Qk>.

Jelle Lammerts van Bueren

In this article, Jelle Lammerts van Bueren investigates why an incumbent might succeed or fail in a referendum. To do this, he applies a comparative analysis of two different referendums in the French Fifth Republic under president Charles de Gaulle. Four variables will be researched to show why the different outcomes could have happened. Lammerts van Bueren concludes that the position and popularity of De Gaulle, the position of the electorate and the possible support of De Gaulle's own party were the most influential factors.

In the last few years, a resurgent call for referendums has entered the political sphere of Western Europe. Populist parties like Forum voor Democratie (Netherlands), Alternative für Deutschland (Germany) and the Rassemblement National (France) have voiced their support for this direct form of political participation.¹ The political idea of direct participation of the electorate via a national referendum is, however, by no means a new one. One example of a country where national referendums have a long history is France. Several French leaders even made the referendum one of their political trademarks, most notably the first president of the Fifth Republic, Charles de Gaulle (1890-1970).²

De Gaulle and his supporters truly believed that direct political participation could help a nation advance to the stage of true democracy. According to these Gaullists, the ideal way to implement direct political participation was by holding a referendum.³ When designing the constitution of the Fifth

Republic in 1958, De Gaulle and his supporters took great care to implement the referendum as an important aspect of the new republic. This aspect was also brought into practice. During De Gaulle's reign (1958-1969), five national referendums were organized on a variety of political issues.⁴

A resurgent call for referendums has entered the political sphere of Western Europe

In this article, I will investigate the question of why in some referendums, the incumbent power succeeds, and in others, the incumbent has to forfeit. To come to an answer to this broader research question, I will apply a comparative analysis of the outcomes of two specific constitutional referendums that were held in the formative years of the Fifth French Republic. In the following section, I will further address the methodological choices of the paper and elaborate on the selection of my case studies. Then, the historical contextualization of both referendums will be presented and subsequently compared to answer the research question.

Finding Comparable Cases and Variables

To answer the question of why in some referendums, the incumbent power succeeds Pepijn Corduwener, *The Problem of Democracy in Postwar Europe*. Po-

1 Liubomir Topaloff, "The Rise of Referendums: Elite Strategy or Populist Weapon?," *Journal of Democracy*, 28 (2017) 3, 127-140, here: 128.

2 Laurence Morel, "France: Towards a less Controversial Use of the Referendum," in *The Referendum Experience in Europe*, ed. Michael Gallagher and Pier Vincenzo Uleri (London: Macmillan, 1996), 67-72; René Capitant, "La force du Gaullisme," in *Écrits politiques 1960-1970*, ed. René Capitant (Paris: Flammarion, 1971), 9-10, here: 10.

3 Pepijn Corduwener, *The Problem of Democracy in Postwar Europe. Political Actors and the Formation of the Postwar Model of Democracy in France, West Germany, and Italy* (New York: Routledge, 2017), 80.

4 Morel, "France," 70-71.

litical Actors and the Formation of the Postwar Model of Democracy in France, West Germany, and Italy (New York: Routledge, 2017), 80. in implementing its plans, and in others, it has to forfeit, I will present a comparison between a selected number of case studies.⁵ Although De Gaulle and his supporters organized five national referendums, investigating every single one of them would be impossible given the scope of this article. I will, therefore, focus my attention on two referendums that dealt with smaller constitutional adjustments, one in which president De Gaulle managed to win the referendum and one in which he failed to

obtain this goal.⁶ This leaves the investigation with the constitutional referendum of 1962, in which the incumbent government succeeded in implementing its plans, and the constitutional referendum of 1969, in which the incumbents did not get their preferred result.⁷

The other three successful national referendums, although interesting and most certainly worth investigating, are left out of this analysis. These referendums all dealt with larger issues that were not confined to constitutional adjustments, namely the adoption of the entire constitution in 1958, and the independence of the French Algerian departments in 1961 and 1962.⁸ They are,

5 Alexander L. George and Andrew Bennett, *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences* (Cambridge: MIT Press, 2004), 75.

6 Morel, "France," 72-73.

7 Ibid., 73.

8 Ibid., 72-73.

Fig. 2: The Algerian War of Independence resulted in much political turmoil. Its resolve via a referendum in 1962 gave De Gaulle great popularity. Source: Michel Marcheux, <https://bit.ly/380OuoR>.

therefore, not likely to be successfully compared with the failed constitutional referendum of 1969.

With the selected case studies in place, I will now present four variables that I will investigate in both cases to find out how they contributed to the success or the failure of the referendums.⁹ First of all, there is the persona and reputation of the instigator of the referendum. How are they perceived by the electorate? If the incumbent actor is perceived positively, there might be a bigger chance that the referendum succeeds.¹⁰ Secondly, the position of the electorate itself needs to be considered. Does the electorate have the possibility to go against the wishes of the government or is the referendum merely a means to legitimize the actions of the executive branch of government?¹¹ Thirdly, the positioning of oppositional parties needs to be investigated. How do these parties look at the referendum and do they give their supporters any advice on how to vote on it?¹² Lastly, the positioning of the parties

supporting the government may be of influence. Do these parties follow suit and accept the referendum for what it is, or do they resist the government, and are they temporarily campaigning for the other side?¹³ In the following sections, I will present a historical overview of the two referendums as well as a comparison between them, focused around the four factors mentioned above.

The Electoral Success of the 1962 Referendum

Even before the Algerian Crisis had been solved through an independence referendum, De Gaulle was already a very popular politician within the Fifth French Republic.¹⁴ He had built up the reputation of liberator of France during the Second World War and averted the threat of civil war after an uprising within the military in Algeria. The economy was growing and after the successful referendum on Algerian independence, the colonial conflict in Algeria had come to an end.¹⁵ Nevertheless, a very small element of the French military, gathered in the Organisation Armée Secrète (OAS), was so displeased with De Gaulle's decision to leave the Algerian colony, that they resorted to violent resistance against the incumbent regime.¹⁶ On August 22,

9 These factors are based on the historiography within the study of referendums.

10 The importance of this factor, particularly in France and Chile, has been investigated by Walker in his work *The Strategic Use of Referendums: Power, Legitimacy, and Democracy* (New York: Palgrave Macmillan, 2003), 92-93.

11 As Qvortup has suggested, there are many types of referendums. In some of them citizens have real influence, in others they are merely a means of legitimizing already made decisions. See Matt Qvortup, "Power to the People! But how? The Different Uses of Referendums around the World," *Political Studies Review* 13 (2015) 1, 37-45, here: 38.

12 The importance of this factor has been mentioned by American political scientists C.H. De Vreese and Holli A. Semetko in their work

Political Campaigning in Referendums: Framing the Referendum Issue (London: Routledge, 2004), 3-4.

13 Ibidem, 3-4.

14 Morel, "France," 73.

15 Philip Thody, *The Fifth French Republic: Presidents, Politics and Personalities: A Study of French Political Culture* (Milton Park: Taylor and Francis Group, 1998), 23-25.

16 Ibidem, 23.

1962, OAS members even attempted to assassinate president De Gaulle. The attempt failed.¹⁷

There was a clear parliamentary protest against the constitutionality of the referendum itself

It was within a month after the assassination attempt that the immensely popular De Gaulle called for a constitutional referendum that was to change the procedure with which the president would be elected.¹⁸ Until then, an electoral college, based on French parliamentary representation, had decided on the choice of president. De Gaulle wanted to make this choice a matter of the people and proposed a referendum on the direct election of the president.¹⁹ The president added that he would resign from his post if his ideas were not implemented.²⁰

Despite De Gaulle's massive popularity, there was a clear parliamentary protest against the constitutionality of the referendum itself. De Gaulle had asked his prime minister, Georges Pompidou, to base the referendum on Article 11 of the constitution. However, the opposi-

on argued that this article could not be used to make alterations to the constitution itself.²¹ Every single opposition party in the French parliament, therefore, refused to support the government, and Pompidou was even forced to resign. As a reaction, De Gaulle suspended parliament and, after his victory in the legislative elections later that year, reinstalled Pompidou as prime minister, showing De Gaulle's tendency to circumvent parliamentary obstructionism.²² A notable exception to the parliamentary obstruction to the referendum was the UNR-UDV. This Gaullist party, made up of De Gaulle's supporters from all sides of the political spectrum, supported the president relentlessly. Eventually, the referendum was won by the incumbent De Gaulle and the direct election of the president was adopted in the French constitution.²³ In 1965, De Gaulle was re-elected as president of the republic, this time by direct, universal suffrage.²⁴

Failure of an Old General: the 1969 Referendum

In 1969, De Gaulle proposed a second constitutional referendum to the French electorate. This time the referendum concerned two constitutional elements, namely the position of the president of the Senate and a large regionalization of government. The first element proposed that the president would, from that moment onwards, be replaced by the

¹⁷ Ibidem, 26.

¹⁸ Ibidem, 26-27.

¹⁹ Ibidem, 26.

²⁰ Steven Davis, "Charles de Gaulle: The Leader as an Embodiment of the Nation," in *Leadership in Conflict*, ed. Steven Davis (London: Palgrave Macmillan, 1996), 48-52; Morel, "France," 77.

²¹ Morel, "France," 71-72.

²² Ibidem, 74.

²³ Ibidem, 74.

²⁴ Michael Steed and Nermin Abadan, "Four Elections of 1965," *Government and Opposition* 1 (1965) 3, 297-344, here: 325.

prime minister instead of the president of the Senate in case of death, sickness, or abdication. Effectively this meant that a supporter of the president would take over the presidential duties, instead of a potential critic from parliament. The decentralization of government was another restriction on the power of parliament, since it took away a part of the decision-making process and placed it into the hands of local government.²⁵

De Gaulle's position in 1969 was compromised. The president had made some unfortunate public mistakes and the public had not taken these mistakes lightly. Most of these mistakes can be traced back to the famous May Crisis of 1968. That month, a wave of popular protests had roamed the French cities and thousands of people had peacefully taken to the streets.²⁶ De Gaulle, fearing that he would be forced out of power by the popular protest, traveled to Germany in secret to meet with French Army General Jacques Massu and his troops. Although Massu stated that it was merely an encounter between two army friends, to the public, this journey had seemed like an effort to acquire military support from the French Army to counter the protests.²⁷ The May Crisis was eventually resolved by Georges Pompidou and Charles Pasqua, who organized a gigantic counter demonstration in support of De Gaulle.²⁸ Yet it was clear that protesting against the old war hero was

no longer an issue for the French population. De Gaulle's call for the second referendum was perceived by many as a desperate call for approval after the unfortunate events of May 1968.²⁹

In the meantime, the star of Pompidou, who had suffered a motion of no-confidence as prime minister in 1962, had almost instantly returned and had solved the crisis of 1968, was rising prior to the second referendum. Interestingly, De Gaulle's protégé thereby created an issue for him in the sense that the threat to resign from his post seemed a lot less dreadful, now that there was a new father figure for the French people, ready in the wings. Why should the French feel obliged to vote for the old, desperate General, when a new, fresh, less-authoritarian politician was ready to take care of them?³⁰ Douglas Johnson, a contemporary political scientist, even stated that a 'Yes' vote was generally perceived as a vote in favor of De Gaulle, and a 'No' vote as a vote against De Gaulle and in favor of Pompidou.³¹

De Gaulle's call for the second referendum was perceived by many as a desperate call for approval

Besides those Gaullists who preferred

25 Morel, "France," 74; Thody, *The Fifth French Republic*, 34.

26 Corduener, *The Problem of Democracy in Postwar Europe*, 107-108.

27 Thody, *The Fifth French Republic*, 34.

28 Ibidem, 33; 55.

29 Ibidem, 34-35.

30 David R. Cameron and Richard I. Hofferbert, "Continuity and Change in Gaullism: The General's Legacy," *American Journal of Political Science*, 17 (1973) 1, 77-98.

31 Douglas Johnson, "The Gaullist Phenomenon," *International Affairs* 48 (1972) 1, 110.

Pompidou over De Gaulle, the different opposition parties were also very much against the president. They disliked his effort to take away even more power from the parliamentary institutions and campaigned actively for the ‘No’ vote.³² The Gaullist UDR, the successor to the UNR-UDV, was only reluctantly campaigning in favor of De Gaulle.³³ As was stated before, the Gaullist movement was divided between the old-wingers of De Gaulle and the new-wingers of Pompidou. Although 48% of the electorate eventually voted with him on his proposal, it was not enough for the old General to carry the vote. De Gaulle had to keep his promise and was forced to leave the office of President of the French Republic.³⁴

Comparing Referendums

So what to make of these two case studies? In what respects do their trajectories differ concerning the four variables mentioned above? The first variable, the persona of De Gaulle, shows two different images in the referendums of 1962 and 1969. In 1962, De Gaulle was still very loved and he was perceived as the man who had saved France from even longer involvement in Algeria. The attacks of the OAS on his life could only count on very little support, while the main part of the population condemned the attacks.³⁵ However, in the next seven years, De Gaulle’s reputation took a hit because of his inadequate behavior du-

ring the Crisis of 1968 and his desperate call for the referendum of 1969. The second variable equally shows an interesting difference. In 1962, De Gaulle had convincingly threatened the people with his resignation in case he would be outvoted. This threat was an influential factor in determining the referendum outcome. In 1969, the situation was completely different. With Georges Pompidou standing ready in the wings, the old ‘vote with me, or I will leave you’ argument was a lot less effective.

When it comes to the third variable, in both referendums, all opposition parties voted against the Gaullist position, both times advocating for the ‘No’. In 1962, the opposition deemed the referendum unconstitutional, and in 1969, they once again asked their voters to oppose the Gaullist stance. They were strengthened by the May Crisis of the year before and were very happy to see De Gaulle step down after eleven years in power.³⁶ The fourth variable, the position of the Gaullist parties, was more ambiguous. In 1962, the UNR-UDV enthusiastically supported De Gaulle’s ‘Yes’, while in 1969, the UDR’s support was far less obvious. A reason for this diminished support might be linked to the presence of Pompidou within the Gaullist movement as an alternative to De Gaulle.

Conclusion

So what can be concluded from the comparison between these two similar referendums? Which factors influenced the different outcomes and which factors were less relevant in explaining why

32 Morel, “France,” 73-74.

33 Ibidem, 74.

34 Ibidem; Corduwener, *The Problem of Democracy in Postwar Europe*, 108.

35 Thody, *The Fifth French Republic*, 23.

36 Morel, “France,” 73-74.

the incumbent won one referendum, yet failed in the other? In this paper, I have examined four different variables, some of which proved to influence the outcome, others proving less influential. It became apparent that the absence of support from oppositional parties is not a very interesting variable. Of course, this conclusion might be different in cases where the oppositional parties suddenly support the incumbent government, but for this consideration, other examples will have to be found. In the cases of 1962 and 1969, the absence of support from oppositional parties was not an influential factor, since in both cases the opposition objected to the incumbent stance.

More important in explaining the different outcomes of the referendums are the other three variables. First of all, the position and popularity of De Gaulle changed drastically between 1962 and 1969. The old president lost much of his support, and the rise of Georges Pompidou as a contender to the Gaullist throne further weakened De Gaulle's position. Secondly, the position of the French electorate was much freer in 1969 than it had been in 1962. Du-

ring the first referendum, De Gaulle had been able to threaten the people with his resignation, while in 1969, this threat had been very unimpressive. Once again the rise of a political heir proved to be a decisive factor in weakening the position of the incumbent leader. Thirdly, De Gaulle's position was undermined by the diminished support from his own political party, the UDR.

Altogether, I believe that the comparison between the two cases gives us an insight into the origins of the different outcomes of the two particular referendums that were investigated in this article. However, in a future, larger paper, I would like to investigate other elements as well, to gain further insight into the key to winning referendums. More external factors like international pressure, Cold War dynamics, and the position of the extra-parliamentary opposition have probably influenced the outcomes of these referendums in an equally important manner. When more variables are added, the puzzle becomes more complex. However, in a time where referendums are gaining a more prominent place in the political discourse, solving this puzzle becomes ever more vital.

Fig. 3: Graffiti sprayings with anti-De Gaulle slogans on the walls of the University of Lyon in the wake of the May Crisis of 1968. Source: George Louis, <https://bit.ly/3lZZimF>.

Jelle Lammerts van Bueren is a Research Master student in History at Utrecht University and has also followed the Bachelor's programme at this university. His research is focused around the postwar democratization processes in Western Europe and French internal politics of the twentieth and twenty-first centuries.

François Lenfant

Afb. 1: François Lenfant aan het werk voor de Verenigde Naties. Bron: François Lenfant.

Dirk Hooijer & Maud Roelse

In this De passie van..., we interview François Lenfant about his passion for the continent Africa, how he combines theory with practice and how he came to work for NGOs. He talks about the friendly people he met along the way, how he is an atypical teacher, and about how we, the next generation, need to change the world.

François Lenfant is een atypische docent. Hij praat anders, heeft een andere achtergrond dan veel docenten, en maakt grapjes. Zo ziet hij het zelf althans. *Historisch Tijdschrift Aanzet* spreekt deze

onderzoeker over zijn grootste passie, tevens zijn voornaamste onderzoeksgebied en favoriete continent: Afrika. 'Op een dag gaat Afrika wakker worden en de wereld overheersen, daar ben ik van

overtuigd.’

We spreken François Lenfant online op een maandagavond om half acht. Lenfant grapt dat het eigenlijk etens-tijd is, en dat hij wel trek heeft: ‘Ik ben een Fransman, hè.’ Gelukkig wil hij desalniettemin tijd vrijmaken om het met ons over zijn grote passie te hebben: het continent Afrika. Daar kan hij uren over praten. ‘Vraag maar aan mijn studenten,’ zegt hij lachend. Zijn lichte accent verraaft – naast zijn naam – zijn Franse afkomst. Inmiddels woont hij in Amsterdam, zijn uitvalsbasis voor colleges aan de Radboud Universiteit in Nijmegen en de Universiteit Utrecht. Dat doet hij naast zijn werk als onderzoeker, dat hij eerst voor niet-gouvernementele organisaties (NGO’s) deed en later als zelfstandig consultant voor onder meer de Verenigde Naties (VN) en de Britse en Nederlandse ambassade. Zoals hij het zelf samenvat: ‘Ik heb een voet in de academische wereld, maar ook een grote teen buiten de academische wereld.’ Hij vindt het leuk dat hij niet fulltime docent is, maar de theorie kan combineren met de praktijk. ‘Daar zit de *fun*.’

‘Ik heb een voet in de academische wereld, maar ook een grote teen buiten de academische wereld’

In zijn tienerjaren wist Lenfant vooral goed wat hij niet wilde worden: geen dokter, geen advocaat, geen raketwetenschapper. Hij interesseerde zich wel voor internationale vraagstukken. Toen hij de master International Development deed in Washington, kreeg hij lessen over het Afrikaanse continent. Dat con-

Afb. 2: Portret van François Lenfant. Bron: François Lenfant.

continent voelde bekend en vertrouwd voor hem: toen hij nog in Parijs woonde, had hij daar veel Franse vrienden die in Afrika waren geboren. De bal is echt gaan rollen toen hij voor zijn eerste ‘belangrijke baan’ als ontwikkelingswerker naar Senegal ging, in 1996. Die is erg bepalend geweest, zegt hij. Hij heeft daarna nog zo’n vijftien jaar voor verschillende NGO’s in de VS, Afrika en Nederland gewerkt. Vervolgens ging Lenfant meer de onderzoeks- en beleidskant binnen NGO’s op, gevolgd door het behalen van een PhD. ‘Toen ik voor NGO’s werkte, dacht ik dat het wel belangrijk was om iets wetenschappelijker te werk te gaan. Heel veel NGO’s roepen maar wat, maar hebben geen echt bewijs en zijn niet zo goed in het aankaarten van problemen op basis van goede analyses.’ Veel veldwerk doen is voor hem belangrijk, of het nou voor zijn werk bij een NGO was of voor zijn PhD. Zijn eerste veldwerk deed hij in West-Afrika, later volgde veldwerk in Centraal-Afrika. De afgelopen twee

jaar is hij vooral veel in Congo geweest, een boeiend land met een unieke geschiedenis. ‘Alle onderwerpen die daar spelen en waar ik over doceer, boeien me. Ik ben geen Congo-expert, maar ik ken het land relatief goed en heb er een netwerk.’

Het zelfstandige, gepassioneerde en veelzijdige zat altijd al in hem, maar nu pas zit Lenfant echt goed op zijn plek. De huidige combinatie binnen zijn werk van onderzoek, lesgeven, trainingen geven en coachen bevalt hem het beste. Hij ziet ook in dat het maken van de verbinding tussen theorie en praktijk voor studenten niet makkelijk is, aangezien stagelopen in Afrika niet eenvoudig is. ‘Met je voeten in de modder, dat zou moeten, maar ik snap wel dat het voor veel mensen een beetje angstaanjagend is. Je gaat naar een continent, zo ver weg en zo ingewikkeld, en het is soms ook echt een beetje gevaarlijk.’ Het vergt wat ervaring en goede contacten, maar het zou wel mogelijk moeten zijn, aldus Lenfant.

Afrika is meer dan enkel zijn werkgebied. Hij gaat er altijd met veel plezier heen. En dat is vooral vanwege de mensen daar. ‘Ik ontmoet heel interessante, boeiende mensen, waarmee ik ook echt een band heb ontwikkeld. Natuurlijk, de natuur blijft mooi, maar het gaat me meer om de sfeer, de mensen, de kleuren, het lachen.’ Lachen vindt Lenfant belangrijk in zijn werk. ‘De gezamenlijkheid, de openheid, het kunnen lachen - en dan ook heel hard kunnen werken. Het is echt een plek waar je dat goed kunt doen’. Tegelijk wil hij Afrika niet teveel idealiseren: hij ziet ook de ellende die er is. ‘Rebellengroepen, vallende staten, wapens, ebola: er is veel ellende. Maar

wat me zo aantrekt, waar ik echt passie voor voel, is dat de mensen die niks of bijna niks hebben nog gewoon kunnen lachen. In het weekend gaan ze dansen, drinken - en al hun problemen lijken vergeten.’

Iets wat hij in 2014 in Congo meemaakte is hem altijd bijgebleven. Hij was toen op een plek die door iedereen vergeten lijkt, in het noordoosten van het land. ‘Ik deed onderzoek naar de *cross border trade* tussen Oeganda en Congo. De Congolezen overleefden op basis van hun connectie met Oeganda, daar kwam alles vandaan.’ Op de plek zelf is niks, er heerst totale armoede. ‘Er was geen hotelletje, geen ziekenhuis, geen water: absoluut niks. Maar er was wel een klein clubje. In het weekend ging ik daar met een collega heen. En de ambiance... dat was een van de mooiste die ik ooit heb meegemaakt. Er was keiharde muziek, lichten - ik had geen idee waar de elektriciteit vandaan kwam, maar het was er.’ De gulheid van de mensen daar trof hem. ‘Mensen zijn zo arm, maar ze kochten wel een biertje voor me. Ik was anders, een witte man, maar er was helemaal geen scheiding: we waren met z’n allen aan het drinken. Mensen hadden niks, maar nog konden ze zoveel plezier hebben in het leven.’

‘Er was keiharde muziek, lichten - ik had geen idee waar de elektriciteit vandaan kwam, maar het was er’

Binnen internationale betrekkingen is heel weinig aandacht voor het continent Afrika. Lenfant voelt het als zijn plicht

hier verandering in te brengen. ‘Het is een continent met heel veel rijkdom en potentie, en een droevige geschiedenis. Op een dag gaat Afrika wakker worden en de wereld overheersen, daar ben ik van overtuigd.’ Lenfant meent dat het onderwijs nog steeds erg eurocentristisch is. Er worden pogingen gedaan hier verandering in te brengen, maar er zijn weinig docenten die iets weten over Afrika. ‘Ik doe mijn best dit te corrigeren binnen mijn vak. Ik bied altijd mijn excuus aan richting mijn studenten: “Ik weet dat jullie misschien meer geïnteresseerd zijn in Azië of in Europa of de Amerika’s, maar ik ga altijd een link leggen met Afrika.”’ Hij is van mening dat de interesse van studenten niet wordt aangewakkerd als er op dit gebied ook niks wordt aangeboden. De interesses van docenten vertalen zich immers naar het curriculum.

Een belangrijk focuspunt in het werk van Lenfant is *civil society*. Pure civil society is een kracht die veel dingen voor elkaar kan krijgen. Zonder de kerk en de NGO’s zouden er in Congo geen scholen en ziekenhuizen zijn. ‘Er is geen staat. De kracht van civil society alleen al in de dienstverlening is enorm. De keerzijde is dat er hierdoor geen stimulans is voor de overheid om haar verantwoordelijkheid te nemen.’ Civil society zou mensen juist moeten activeren, ervoor moeten zorgen dat ze eisen stellen aan de overheid. ‘Het is een teken van democratie. Je kunt niks bereiken als je geen sterk maatschappelijk middenveld hebt.’

Lenfant wil studenten in zijn colleges een boodschap meegeven. Volgens hem is het nu aan ons, aan de nieuwe generatie, om verandering teweeg te brengen. ‘Ik ben aan het einde van mijn

Afb. 3: François Lenfant in een helikopter met zijn Congolese collega's. Bron: François Lenfant.

carrière. Het is nu aan jullie om de wereld te verbeteren. Ik heb mijn best gedaan, het is niet gelukt, en nu geef ik jullie ideeën mee over hoe het kan.’ In de jaren negentig had hij zelf ook nog de ambitie om de wereld te verbeteren, maar nu niet meer. Hij is te realistisch, zegt hij zelf. De hoofdzaak is zijn werk goed doen en onderzoek goed uitvoeren. Als dat de wereld verbetert, is het mooi meegenomen. ‘Je hoeft geen grote dingen te doen, maar op wie je stemt, de humanitaire organisaties die je steunt, de producten die je koopt: dat kan ook een grote invloed hebben op de levensomstandigheden van heel veel mensen in Congo, in Afrika, in de wereld.’

François Lenfant is a researcher with a focus on international development, governance and peace-conflict issues, with Central Africa as his main research area. He teaches at Utrecht University and Radboud University, and combines teaching with work in the field as a consultant for, among others, the United Nations.

Vrouwen aan het front of achter het fornuis?

Afb. 1: Robert Mugabe, leider van ZANU. Bron: Nationaal Archief, Marcel Antonisse/Anefo, <https://bit.ly/3RMvd90>.

Mariëtte Peutz

When we see movies or series about independence, we often get to see men as the main protagonists, especially if conflict is involved. However, women often played an important and integral role during times of revolution and independence. Mariëtte Peutz analyses the role of women during the Zimbabwe War of Liberation, which raged from 1965 until 1979. Using articles from a newspaper from one of the ruling parties (ZANU), Mariëtte analyses how the written words often stood in stark contrast to reality.

In de populaire cultuur staat strijd gelijk aan mannen. Films en verhalen over onafhankelijkheidsoorlogen en guerrilla worden gedomineerd door testosteron. Historica Miranda Davies komt echter tot een andere conclusie: vrouwen hebben in de gehele geschiedenis een grote rol gespeeld in onafhankelijkheidsoorlogen.¹ Dit artikel onderzoekt de rol van vrouwen in de context van de onafhankelijkheidsstrijd van Zimbabwe. Deze begon in 1965, toen de witte middenklasse, voornamelijk actief op het platteland en afgestamd van Britse ‘settlers’, zich onafhankelijk verklaarde van het Verenigd Koninkrijk.² Rebellen groepen, waaronder de latere politieke partijen Zimbabwe African National Union (ZANU) en Zimbabwe African People’s Union (ZAPU), lanceerden een guerrillaoorlog tegen deze elite. Vanaf 1972, toen de burgeroorlog intensiverde, had ZANU de overhand binnen de rebellenbeweging.³ In 1980 werd Zimbabwe officieel onafhankelijk en werd ZANU onder Robert Mugabe de regerende partij.⁴

Vrouwen namen op alle vlakken deel aan de burgeroorlog, maar vochten ook

een andere strijd uit: die voor zichzelf.⁵ Marxistische historici leggen een verband tussen feminisme en onafhankelijkheid. Zo betoogt Vijay Prashad dat vrouwen meevochten met de onafhankelijkheidsstrijd, omdat zij dit zagen als de enige uitweg uit hun eigen economische en politieke onderdrukking.⁶ Deze vrouwen zagen feminisme als een voorwaarde voor een socialistische revolutie.⁷ Met de ontwikkeling van intersectionaliteit is er bovendien een kritischere blik gekomen op de vraag of het beleid dat na de onafhankelijkheidsstrijd opkwam, wel rechtvaardig was. Zo betoogt de marxistische historicus Mai Taha dat dit beleid alleen ten goede kwam aan de vrouwelijke elite en niet aan de arbeidersklasse.⁸

Klopt het geschetste beeld van vrouwen in de onafhankelijkheidsstrijd?

Sinds het einde van de jaren negentig is er een hernieuwde aandacht voor rapporten en ooggetuigen van de strijd zelf, ditmaal met een kritischere blik: klopt

1 Miranda Davies, “Women in Struggle: An Overview,” *Third World Quarterly* 5, nr. 4 (1983): 874-80.

2 Chentegai Zvobgo, *A History of Zimbabwe, 1890-2000 and Postscript, Zimbabwe, 2001-2008* (Cambridge: Cambridge Scholar Publisher, 2009) 101.

3 Tanya Lyons, “Guerrilla girls and women in the Zimbabwean national liberation struggle,” in: *Women in African colonial histories*, red. Susan Geiger Geiger, Jean Marie Allman en Nakanyike Musisi (Indiana University Press, 2002), 305-326, aldaar 308.

4 Gay Seidman, “Women in Zimbabwe: Postindependence Struggles,” *Feminist Studies* 10, nr. 3 (1984): 419.

5 Margaret Gonzalo-Perez, *Women and terrorism: Female activity in domestic and international terror groups*, (Routledge, 2008).

6 Vijay Prashad, *The darker nations. A people’s history of the Third World* (New York en Londen: The New Press 2007), “Cairo”.

7 Richard E. Lapchick en Stephanie Urdang, “Oppression and Resistance: The Struggle of Women in Southern Africa”, World Conference of the United Nations Decade for Women, Copenhagen, 1980 (Westport, Conn.: Greenwood, 1982).

8 Taha, “Reimagining Bandung for Women at Work in Egypt.”

het beeld wel dat is geschetst van vrouwen in de onafhankelijkheidsstrijd?⁹ Deze vraag is nog niet beantwoord voor de casus van Zimbabwe aan de hand van extensief onderzoek naar de berichtgeving van ZANU zelf. Ook is nog onbekend hoe ZANU zelf naar het feminisme keek en deze stroming plaatste binnen het ideologisch landschap. Dit artikel behandelt deze vragen in de context van ZANU's berichtgeving in haar krant *Zimbabwe News*. Hoe beschrijft ZANU de rol van vrouwen en feminisme in de onafhankelijkheidsstrijd en de postkoloniale samenleving? Hoe wordt dit gerefereerd aan socialisme en nationalisme? En in hoeverre komt de berichtgeving overeen met de werkelijkheid? Dit onderzoek ik door uitgaven van *Zimbabwe News* tussen 1968 en 1998 te analyseren, en de berichtgeving te toetsen aan secundaire literatuur. Ik analyseer in welke termen vrouwen worden beschreven, en wat zegt dit over ZANU's perceptie van vrouwen.

Feminisme, socialisme en nationalisme

In oktober 1970 wijdt *Zimbabwe News* voor het eerst een volledig artikel aan vrouwen. Het artikel omvat vijf zinnen, beduidend minder dan een gemiddeld artikel in deze jaargang. Het is een oproep: in het artikel wordt geconstateerd dat vrouwen een 'inferieure rol' hebben in de samenleving en dat de bevrijding van vrouwen 'nodig is voor nationale bevrijding'.¹⁰ Hieruit is betrokkenheid af

te leiden: ZANU wil zich inzetten om gelijkheid te bewerkstelligen en ziet dit als voorwaarde voor nationale bevrijding. In een langer artikel uit 1971 staat: '[...] more and more Zimbabwe women inside Zimbabwe and elsewhere have realised that they cannot make peace with imperialism, colonialism and settlerism'.¹¹ In het artikel worden feminisme en gendergelijkheid in het kader van nationalisme geplaatst: vrouwen strijden voor onafhankelijkheid, omdat dit hun enige uitweg is uit de genderongelijkheid.

ZANU koppelde de feministische strijd ook aan het socialisme. In een artikel uit 1974 werd het streven naar gendergelijkheid in de context van de nationale en socialistische revolutie geplaatst: '[...] in socialist countries the women have the right hand of the stick. [...] They have seen that women throughout the world are oppressed but not by men. They are oppressed by tradition and the capitalist system'.¹² Ook Teurai Ropa, Secretaris voor Vrouwenzaken binnen ZANU, legde dit verband. In een editie van *Zimbabwe News* uit 1978

Freedom: Southern Africa, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, *Zimbabwe News* vol. 5 nr 10. (1970).

11 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, Struggles for Freedom: Southern Africa, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, *Zimbabwe News* vol. 5 nr 13. (1971).

12 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, Struggles for Freedom: Southern Africa, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, *Zimbabwe News* vol. 7 nr 10. (1973); Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, Struggles for Freedom: Southern Africa, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, *Zimbabwe News* vol. 8 nr 5. (1974).

9 Zoals door Tanya Lyons, die dit in Zimbabwe onderzocht aan de hand van ooggetuigen: Lyons, "Guerilla Girls".

10 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, Struggles for

stelde ze dat vrouwen vchten voor hun eigen bevrijding, en plaatste dit in de context van het socialisme: 'Women will never be emancipated without a victorious working class led revolution.'¹³ Ropa betoogde dat de rol van vrouwen in de nationale bevrijdingsstrijd in de historische context van kolonialisme moest worden geplaatst, waarbij vrouwen werden uitgebuit. Volgens de Secretaris was de bevrijdingsstrijd een zegen voor vrouwen, omdat zij andere rollen konden aannemen: 'women Comrades [...] are reconstructing a new social order'.¹⁴ Ropa verklaarde de strijd voor gendergelijkheid als gewonnen en presenteerde het idee dat het feminisme niet alleen in dienst stond van het nationalisme, maar ook andersom: 'No society which exploits half of its people could even consider itself free, least of all aspire to the noble cause of building socialism.'¹⁵

De krant meent dat socialistisch beleid nodig is om échte gendergelijkheid te kunnen bereiken

13 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, *Struggles for Freedom: Southern Africa, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, Zimbabwe News* vol. 10 nr 1. (1978).

14 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, *Struggles for Freedom: Southern Africa, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, Zimbabwe News* vol. 10 nr 3. (1978).

15 Ibidem.

Vrouwen in het leger

De intensivering van de burgeroorlog is zichtbaar in de berichtgeving van *Zimbabwe News* in 1972. Er werd vurig over een gewelddadige opstand geschreven, en ook over de rol van vrouwen hierin.¹⁶ Zo vermeldt een artikel uit 1973 de oprichting van een vrouwenbataljon.¹⁷ Aan het eind van 1977 en in 1978 kwam er in *Zimbabwe News* meer aandacht voor vrouwen in het leger: ze werden in bijna elke editie genoemd. De krant vermeldde dat vrouwen een kwart van ZANLA uitmaakten.¹⁸ Zij vervulden volgens de redacteurs ook militaire functies in het leger: 'zelfs tijdens het dansen, zijn er altijd wapens in de handen'.¹⁹

Vrouwenbeleid centraal in onafhankelijk Zimbabwe

Na de onafhankelijkheid van Zimbabwe ging ZANU regeren als ZANU-PF: Zimbabwe African National Union – Political Front. *Zimbabwe News* bleef aan-

16 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, *Struggles for Freedom: Southern Africa, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, Zimbabwe News* vol. 6 nr 15. (1972).

17 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, *Struggles for Freedom: Southern Africa, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, Zimbabwe News* vol. 7 nr 10. (1973).

18 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, *Struggles for Freedom: Southern Africa, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, Zimbabwe News* vol. 10 nr 5. (1978).

19 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, *Struggles for Freedom: Southern Africa, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, Zimbabwe News* vol. 9 nr 5. (1977).

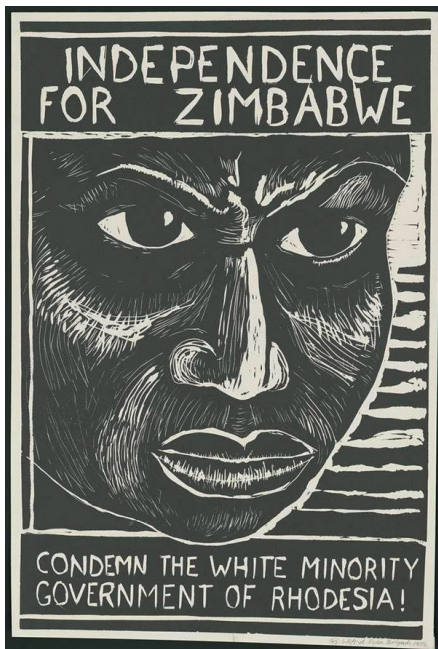
dacht besteden aan vrouwen. De tweede editie van 1985 opende met een knaller: 'Capitalism denied Women their right of Development.'²⁰ Het artikel toont de toewijding van ZANU-PF aan gendergelijkheid. De schrijver noemt maatregelen die de partij neemt, zoals een quatum voor vrouwen in de politiek en het bedrijfsleven en zwangerschapsverlof. Ook uit dit artikel blijkt dat *Zimbabwe News* feministische en socialistische doeleinden ziet als twee handen op één buik. De krant meent dat socialistisch beleid nodig is om échte gendergelijkheid te kunnen bereiken: 'Let us not forget that when capitalist societies were developing, their women folk were left

behind.'²¹

Ook toont een editie uit 1986 een wederom veranderende kijk op de relatie tussen het feminisme en het socialisme. Ten eerste wordt beargumenteerd dat er een socialistische revolutie nodig is voor gendergelijkheid. Ten tweede wordt gendergelijkheid in de context van de nationale revolutie geplaatst. Er wordt namelijk bepleit dat de koloniale regering de positie van vrouwen in de maatschappij verergerde. Er ontstaat een nieuwe zienswijze: de gedachte dat, omdat Zimbabwe socialistisch en zogenoemd niet-autocratisch is, vrouwenrechten op zichzelf kunnen worden nagestreefd en niet meer enkel als onderdeel van een bredere vrijheidsbeweging: 'A dictatorship that oppresses all the masses [...] cannot [...] advance the cause of women's liberation.'²²

Naast het leger besteedt *Zimbabwe News* vanaf 1986 veel aandacht aan de rol van vrouwen in de economie.²³ Culturele ongelijkheid komt pas aan bod in 1992.²⁴ Een van de laatste edities van *Zimbabwe News* uit 1997 geeft een kijkje in het daadwerkelijke vrou-

20 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, Struggles for Freedom: Southern Africa, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, Zimbabwe News vol. 16 nr. 2 (1985).

Afb. 2: Onafhankelijkheidsposter. Bron: US Library of Congress, <https://bit.ly/3IUzumM>.

21 Ibidem.

22 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, Struggles for Freedom: Southern Africa, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, Zimbabwe News vol. 17 nr. 3. (1986).

23 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, Struggles for Freedom: Southern Africa, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, Zimbabwe News vol. 19 nr. 5 (1988).

24 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, Struggles for Freedom: Southern Africa, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, Zimbabwe News vol. 23 nr. 3 (1992).

wenbeeld van ZANU-PF. De editie, genaamd 'She-volution hour', benadrukt het belang van vrouwen in de politiek en in de economie, maar betoogt dat vrouwen thuis wel nog voor hun mannen moeten zorgen.²⁵ Hieruit blijkt dat de culturele perceptie van de vrouw in de krant afwijkt van de zo emancipatoire berichtgeving over de economie.

In 1987 wordt tevens voor het eerst een link gelegd tussen feminisme aan de ene kant en het nationalisme en socialisme aan de andere kant, op een manier die lijkt op de interpretatie van Prashad: 'the women see their struggle in the same context as the struggle for independence from Colonialism. [...] for them to fight for their own liberation they still have to contribute to the struggle for freedom and peace'.²⁶ De causaliteit blijft echter ook andersom genoemd worden wanneer gesteld wordt dat aandacht voor vrouwen onmisbaar is voor socio-economische ontwikkeling.²⁷

Vergelijking met werkelijkheid

Uit de berichtgeving door *Zimbabwe News* komt een beeld naar voren van vrouwen die actief waren in het leger

en met wie rekening werd gehouden in de economie. Maar in hoeverre was dit daadwerkelijk het geval? Op basis van mondelinge verslagen en andere tekstuele bronnen concluderen veel auteurs dat de berichtgeving van *Zimbabwe News* niet altijd even waarheidsgetrouw was.

Zo blijkt dat vrouwen die dienden in ZANLA in het algemeen geen militaire rol hadden. Het aantal vrouwen dat in het leger vocht is noemenswaardig kleiner dan de berichtgeving van ZANU zelf verkondigde – en dat terwijl *Zimbabwe News* bericht over vrouwen die dansen met wapens in hun hand.²⁸ De gemobiliseerde vrouwen werden veelal ingezet als docenten, verpleegkundigen, koks en secretaresses.²⁹ Op dergelijke ondersteunende rollen werd in de praktijk neergekeken, en vrouwen werden als een significant minderwaardig onderdeel van het leger gezien.³⁰ Dit staat in schril contrast met de heroïsche wijze waarop gemobiliseerde vrouwen werden beschreven in ZANU's eigen berichtgeving.

Daarnaast werden vrouwelijke militairen in de kampen van ZANLA slachtoffer van seksueel misbruik.³¹ Bovendien werd de seksualiteit van vrouwen zelf gezien als een probleem: vrouwen die seksuele relaties aangingen met mannen

25 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, *Struggles for Freedom: Southern Africa*, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, *Zimbabwe News* vol. 28 nr. 3 (1997).

26 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, *Struggles for Freedom: Southern Africa*, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, *Zimbabwe News* vol. 18 nr. 9 (1987).

27 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, *Struggles for Freedom: Southern Africa*, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, *Zimbabwe News* vol. 22 nr. 9 (1991).

28 Lyons, "Guerilla girls", 305-326.

29 Josephine Nhongo-Simbanagavi, "For better or worse? Women and ZANLA in Zimbabwe's liberation struggle," (2000).

30 Nhongo-Simbanagavi, "For better or worse?"

31 Sita Ranchod-Nilsson, "Gender politics and the pendulum of political and social transformation in Zimbabwe," *Journal of Southern African Studies* 32, nr. 1 (2006): 49-67.

werden bestempeld als prostituee.³² Uit de archieven van ZANU blijkt dat dit een groot punt van frustratie was binnen het bestuur van ZANLA.

Ook ná de onafhankelijkheidsstrijd ging het leven van de vrouwelijke militairen niet over rozen. Waar de demobilisatie van mannen én vrouwen volgens *Zimbabwe News* spoedig verliep, was de praktijk anders: vrouwen werden na terugkeer van het front afgekeurd door de samenleving. Ze werden gezien als hoeren en afgestoten door hun gemeenschap.³³ Dit resulteerde zelfs in Operation Clean-Up, waarin duizenden vrouwelijke ex-militairen zonder rechtmatige grondslag werden opgesloten op basis van beschuldigingen van prostitutie.³⁴ Hierover wordt niet gerept in *Zimbabwe News*. Historica Kate Law betoogt dat deze operatie aantoont dat na de oorlog een beeld van de vrouw als passieve deelnemer in de maatschappij bleef bestaan en dat er aan vrouwen bepaalde eisen van fatsoenlijkheid bleven hangen die hun positie verslechterden.³⁵ Tezamen met de berichtgeving van *Zimbabwe News* dat vrouwen moeten zorgen voor hun echtgenoten, toont dit een cultuur aan

waarin vrouwen niet worden gezien als gelijkwaardig aan mannen.³⁶

Structurele hervorming van instituties bleef uit

Het postkoloniale vrouwenbeleid van ZANU-PF werd sterk bekritiseerd, omdat veel beloftes in de eerste jaren niet werden waargemaakt.³⁷ Een pijnlijk punt was de *lobola*, de bruidssom. Hoewel *Zimbabwe News* schrijft over het doel om deze af te schaffen, gebeurde dit niet: de regering hield huwelijksdata bij met het doel om *lobola's* te kunnen uitkeren.³⁸ Structurele hervorming van instituties bleef uit.³⁹ Politicologe Sita Ranchad-Nisson betoogt daarnaast dat de wettelijke hervormingen die ZANU doorvoerde op het gebied van scheidingen, huwelijk en zwangerschapsverlof vooral gunstig uitpaktten voor de elite.⁴⁰ Dit is in lijn met Taha's zorgen dat het postkoloniale vrouwenbeleid de klas-

32 Lyons, "Guerilla girls", 315.

33 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, *Struggles for Freedom: Southern Africa, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, Zimbabwe News* vol. 16 nr. 2 (1985); Law, "'We wanted to be free as a nation'", 256.

34 Seidman, "Women in Zimbabwe", 419.

35 Kate Law, "'We wanted to be free as a nation, and we wanted to be free as women': Decolonisation, Nationalism and Women's Liberation in Zimbabwe, 1979-1985 1," *Gender & History* 33, nr. 1 (2021): 249-268.

36 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, *Struggles for Freedom: Southern Africa, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, Zimbabwe News* vol. 28 nr. 3 (1997)

37 Seidman, "Women in Zimbabwe", 439.

38 Northwestern University Libraries, L968.91005 Z711, via JSTOR, *Struggles for Freedom: Southern Africa, Zimbabwe Serials, Zimbabwe News, Zimbabwe News* nr 2 (1985); Law, "'We wanted to be free as a nation'", 316.

39 Ranchod-Nilsson, "Gender politics".

40 Ibidem, 60.

senverdeling versterkte.⁴¹

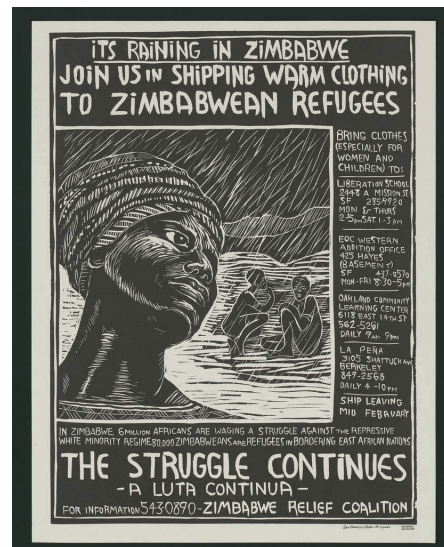
Er zijn veel verklaringen voor deze discrepantie. Zo betoogt Ranchod-Nilson dat het 'Decennium van de Vrouw' van de Verenigde Naties, dat gendergelijkheid van 1975 tot 1985 bovenaan de internationale agenda plaatste, overheden onder druk zette om feministische ideologie te verkondigen.⁴² Daarnaast werd het Vrouwendepartement van de ZANU-PF-regering telkens onder een ministerie met relatief weinig invloed geschaard.⁴³

Conclusie

In de berichtgeving van *Zimbabwe News* is tijdens en na de Zimbabweanse Onafhankelijkheidsoorlog een grote vrouwelijke aanwezigheid zichtbaar. Vrouwen werden neergezet als een integraal onderdeel van het leger en ook over hun rol in de postkoloniale maatschappij werd veel geschreven. Zo werden er veel artikelen gewijd aan de beleidsveranderingen die nodig werden geacht om gendergelijkheid te bewerkstelligen. Feminisme ging in de pagina's van *Zimbabwe News* steeds hand in hand met nationalisme en socialisme, hoewel de onderlinge verhouding veranderde. In de eerste uitgaven werd feminisme stevast als ondersteunend aan de nationalistische en socialistische revolutie beschreven. Naarmate de tijd vorderde kwam hier verandering in. Zo introduceerde Teurair Ropa een omgekeerde redenatie: een succesvolle arbeidersrevolutie was

cruciaal voor de emancipatie van de vrouw. Beide ideeën bleven naast elkaar bestaan, maar het feministisch streven als doel an sich raakte steeds meer in zwang. De feministische berichtgeving van *Zimbabwe News* blijkt echter geen accurate weerspiegeling van de werkelijkheid te zijn: er werd neergekeken op vrouwen in het leger, zowel tijdens als na de oorlog. Ook bleef structurele beleidshervorming uit. Dus hoewel ZANU veel aandacht besteedde aan het idee van vrouwenemancipatie, liet de uitvoering hiervan te wensen over.

Mariëtte Peutz is a third-year History student specialising in Globalisation and World Order, with a broad academic background. Also completing a natural sciences BSc, she approaches history with an epistemological perspective, focusing on broad global phenomena and discourses.

Afb. 3: Onafhankelijkheidsposter. Bron: US Library of Congress, <https://bit.ly/3PTPK9q>.

41 Taha, "Reimagining Bandung for Women at Work in Egypt."

42 Ranchod-Nilsson, "Gender politics", 58-59.

43 Ibidem, 63.

Eén dracht maakt eendracht

Steven de Boer

In the wake of the German occupation of the Netherlands, former resistance fighter Mies Boissevain-van Lennep invented the 'liberation skirt', a skirt made of textile patches of personal significance. Inspired by her own wartime experiences, Mies wanted to create a symbol for the harmonious reconstruction of Dutch society, in which she saw a special role for women.

In de hal van het Fries Museum in Leeuwarden waren een tijdje foto's te zien waarop Friezen poseren met bonte handgemaakte lapjesrokken. Het zijn zogeheten 'bevrijdingsrokken'. Na de bevrijding was er een groot gebrek aan textiel, maar in kasten en lades lagen nog genoeg oude lapjes. Vrouwen naaiden deze op oude rokken in een smaakvol arrangement. De zoom bestond uit effen driehoeken, met in het midden 5 mei 1945 erop geborduurd, en op de andere vlakken de data van de hoogtijdagen waarop de rok werd gedragen. Oude restjes stof vormden een nieuw geheel: een symbool van de wederopbouw.

Initiatiefneemster Mies Boissevain-van Lennep (1896-1965) sprak liever van een 'levensrok'.¹ Haar idee was dat vrouwen de rokken decoreerden met persoonlijke herinneringen die hun unieke levensverhaal verbeeldten, met ruimte voor zowel hoogte- als dieptepunten.

Dieptepunten waren er zeker in het

leven van Mies, maar door haar tomeloze geestkracht bleef ze altijd overeind staan. De bankiersdochter hielp al vanaf 1933 bij de opvang van Joodse vluchtelingen. Tijdens de oorlog ging het hele gezin Boissevain-van Lennep het verzet in. In hun huis, Corellistraat 6 te Amsterdam, kwam de verzetsgroep CS-6 tot stand, die onderduikadressen en valse identiteitsbewijzen voor Joden regelde, en ook bomaanslagen beraamde. Op 2 augustus 1943 sloeg het noodlot toe: de Sicherheitsdienst drong het huis binnen en pakte iedereen op. Mies' twee oudste zoons en een jonge neef werden in oktober gefusilleerd. Haar echtgenoot, al in 1941 gearresteerd, stierf in een concentratiekamp.

Toen Mies het nieuws over haar zoons hoorde, op transport naar Kamp Vught, stortte ze niet in. Ze kwam te werken op de ziekenzaal in Vught, waar ze haar medegevangenen tot grote steun was en de bijnaam 'Zuster Mammie' verwierf. Op 6 september 1944, na Dolle Dinsdag, werd het kamp ontruimd en belandde Mies in een overvolle veewagon richting Ravensbrück. Ook tijdens dit mensonterende transport wist ze haar lotgenoten

¹ Bron voor dit artikel: Jolande Withuis, 'De doorbraak en de feestrok. Een uitnodiging tot onderzoek naar de politieke geschiedenis van sekse rond het einde van de Tweede Wereldoorlog,' *De Gids* 154 (1991) 4, 255-267.

Afb. 1: De bevrijdingsrok van mevrouw J. de Jong-Brouwer. Bron: Fries Verzetmuseum, Leeuwarden | Collectie Stichting Verzetmuseum Fryslân.

gerust te stellen, en de vrouwen kwamen zingend in het concentratiekamp aan.

Mies overleefde de oorlog, doodziek en zwaar ondervoed, maar ongebroken. In augustus 1945 keerde ze alweer terug in Amsterdam, na enkele maanden herstel in Zweden. Met kenmerkend

optimisme stortte ze zich weer in het maatschappelijk leven. De voormalige verzetsstrijdster nam als enige vrouw zitting in een commissie die de invulling van de eerste Bevrijdingsdag moest bepalen. Mies' idee voor de bevrijdingsrok kwam voort uit haar eigen ervaringen.

In augustus 1943, toen Mies in een verstikkende cel haar lot afwachtte, kreeg ze een lappendasje toegestuurd waarin ze de kleding van vrienden en familie herkende. Ontroerd liet Mies het geschenk aan haar celgenoten zien en vertelde ze over de herinneringen die het aanwakkerde. Het lappendasje bracht saamhorigheid in donkere tijden.

Met de bevrijdingsrok wilde Mies na de oorlog hetzelfde gevoel van verbondenheid scheppen. ‘Eenheid in veelheid, nieuw uit oud, opbouw uit afbraak en één dracht maakt eendracht,’ was volgens haar de betekenis.² Het liefst zag ze groepjes vrouwen lapjes uitwisselen en elkaar helpen met naaien, om zo wederzijds begrip te kweken. Als overtuigd feministe vond Mies dat vrouwen een speciale rol te vervullen hadden: zij zouden het goede en het mooie brengen, en de gewenste vernieuwing bewerkstelligen. Maar bovenal moest de rok een manier zijn om het verleden te verwerken, om oorlogsherinneringen een plaats te geven in een nieuw leven.

Ook de naoorlogse geschiedenis kreeg een plaats op bevrijdingsrokken. Neem het op de vorige pagina afgebeelde exemplaar. In de vakjes zijn gebeurtenissen beschreven vanaf de geboorte van prinses Beatrix in 1938 tot haar troonsbestijging in 1980, waaronder de geboorte van haar zoon Willem-Alexander (in lichtblauw in het midden) en het huwelijk van prinses Margriet (de koperen ringetjes met het margrietje rechtsboven). Het Wilhelmus is in notenschrift op de tailleband geborduurd. Maar zie ook het geborduurde hakenkruis met de

tekst ‘Nazie’. Vlak daarnaast een kaarsje dat de dag verbeeldt waarop de elektriciteit uitviel. Rechts daarboven de datum van Dolle Dinsdag, en helemaal rechtsonder op de rok treinwagonnetjes, verwijzend naar de Spoorwegstaking van 1944. Een geborduurde kroniek.

De vrouwen kwamen zingend in het concentratiekamp aan

De bevrijdingsrok had zijn hoogtepunt op 2 september 1948, tijdens een ‘rokkendefilé’ ter ere van het gouden jubileum van koningin Wilhelmina. Daarna verdween de rok stilaan uit beeld. Mies en haar idealen zijn echter nog niet vergeten, zo liet de expositie in het Fries Museum zien. Op een van de foto’s poseert de negentigjarige Tine Oosterbaan met een replicarok die ze ter ere van 75 jaar vrijheid heeft gemaakt: ‘Mijn rok is een eerbetoon aan al die vrouwen van toen, die ons land weer mee hielpen opbouwen.’

De foto’s en verhalen uit de expositie van het Fries Verzetmuseum: <https://www.friesverzetmuseum.nl/bevrijdingsrok>.

Steven de Boer obtained a Bachelor’s degree in History from Utrecht University and now pursues his Master’s in Leiden. The first half of 2022 he interned at Historisch Nieuwsblad, a Dutch magazine that aims to bring history to a broad audience. In his writing, Steven hopes to do the same.

² Fries verzetmuseum, ‘De bevrijdingsrok’, <https://www.friesverzetmuseum.nl/bevrijdingsrok> (26 mei 2022).

De monniken van Redon, het waren niet net mensen

Afb. 1: Het klooster Saint Sauveur in Redon. Bron: Sémhur, <https://bit.ly/3RvmVC6>.

Emma van Geuns

In this article, Emma van Geuns argues that the term ‘clerical misogyny’ is applied too broadly in scholarly discussions on the position of women in medieval society. She analyzes an episode in a hagiography, *Gesta Sanctorum Rotensium* (GSR), written for a clerical audience. Employing a close reading analysis, she argues that the focus is not so much on the wickedness of women as it is on the responsibility of men. This nuances the idea that representations of women are solely aimed at expressing hatred and fear towards women.

Hoofdstuk I.9 van de *Gesta Sanctorum Rotonensium* (GSR) (‘De Daden van de Heiligen van Redon’), een laat negende-eeuws verhaal over de stichting van het klooster Redon, beschrijft de reis van abt Conwoion.¹ Samen met één van

zijn monniken, Cumdeluc, reist hij naar het paleis van keizer Lodewijk in Tours

onderzoek wordt de afkorting *GSR* gebruikt om te verwijzen naar de bron *Gesta Sanctorum Rotonensium*; *Gesta Sanctorum Rotonensium*, ed. en vert. Caroline Brett, *The Monks of Redon: Gesta Sanctorum Rotonensium and Vita Conuuoionis* (Woodbridge 1989). De editie en vertaling zijn te vinden op pp. 106-219.; Passage I.9 staat op pagina’s 134-137.

¹ Het werk kreeg deze naam pas in de zeventiende eeuw van Jean Mabillon. Deze naam wordt aangehouden in dit onderzoek. In de rest van het

voor een tweede poging om keizerlijke steun te krijgen voor het stichten van het klooster. Wanneer Conwoion naar het paleis gaat met een cadeau en de keizer wil spreken, wordt hij onmiddellijk de deur uitgezet. Hij geeft Cumdeluc de opdracht de was te verkopen, die de monniken hadden meegebracht voor de keizer. Op de markt verschijnt een prostituee die Cumdeluc aanspreekt en beweert hem te kennen. Op het moment dat ze hem probeert te verleiden mee te gaan naar haar verblijfplaats, redden priesters van het klooster van de Heilige Martinus Cumdeluc uit de greep van de vrouw.

Op het eerste gezicht lijkt het geschetste beeld van deze negende-eeuwse prostituee, die Cumdeluc tot haar prooi heeft verkozen, te passen bij het hedendaags dominante beeld van de middeleeuwen als een misogyne tijd waarin vrouwen de schuld kregen van het begaan van zonden door mannen.² Historica Paula M. Rieder stelt echter dat het concept ‘misogynie’ te breed wordt toegepast in het wetenschappelijk debat over de positie van vrouwen in de middeleeuwse samenleving: ‘In a precise sense, misogyny means the hatred and fear of women, though it has come to be used very broadly to describe the negative attitudes that justified women’s secondary status.’³ Het onderscheid tus-

sen androcentrisme (de man als sociale maatstaf) en daadwerkelijke misogynie moet hierbij in acht worden gehouden. Rieder zoomt in op het gebruik van de specifiekere term ‘clerical misogyny’. Deze term kwam in algemeen gebruik doordat het grootste deel van de middeleeuwse literatuur die negatieve houdingen ten opzichte van vrouwen bevat, is geschreven door geestelijken. Rieder stelt dat het debat nuance mist door de generalisatie van het geestelijke aspect, omdat hierin de aanname schuilt dat alle geestelijken hetzelfde dachten.⁴ Haar stelling is dat we aandacht zouden moeten besteden aan de verschillen in opvattingen die geestelijken hadden over vrouwen.

Rieder kijkt hierbij naar middeleeuwse preken omdat deze gericht waren aan een lekenpubliek en de specifieke preken over de relatie tussen mannen en vrouwen gaan.⁵ Mijn aanvulling op het onderzoek van Rieder is een analyse van een werk dat geestelijken als beoogd publiek had, namelijk de *CSR*. De *CSR* is een hagiografisch werk dat bedoeld was om nieuwe monniken de geschiedenis van het klooster te leren en het voortbestaan van het klooster te legitimeren. Het werk beschrijft de stichting en de wonderen verricht door de monniken van het klooster. Analyses van hagiogra-

2 James A. Brundage, *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe* (Chicago 1987) 78-79

3 Paula M. Rieder, ‘The Uses and Misuses of Misogyny: A Critical Historiography of the Language of Medieval Women’s Oppression’, *Historical Reflections/Réflexions Historiques* 38 (2012), 1-18, aldaar 6.; Zie voor een uitgebreidere samenvatting van de ontwikkelingen in het

academische gebruik van de term ‘misogyny’ pagina’s 1-7 van Rieders artikel “The Uses and Misuses of Misogyny: A Critical Historiography of the Language of Medieval Women’s Oppression”.; Rieder typeert de bronnen waarop de historici zich richten als ‘literature written by medieval clerics’ in haar artikel (2).

4 Rieder, ‘The Uses and Misuses of Misogyny’, 5-6.

5 Ibidem, 8.

fische werken (heiligenlevens) bieden een waardevolle bijdrage aan dit wetenschappelijke debat, omdat ze de idealen van de gemeenschappen waarin de werken ontstaan, weergeven in reactie op verschillende contemporaine politieke, sociale, culturele en religieuze omstandigheden.⁶

In dit artikel analyseer ik de passage over de confrontatie tussen de monnik Cumdeluc en de prostituée als case-study, omdat dit de enige passage in het werk is waarin een ontmoeting tussen een man en een vrouw plaatsvindt. Hiermee geeft deze passage een boodschap over de relatie van de monniken met vrouwen. Dr. Rutger Kramer, een specialist op het gebied van deze bron, stelt dat er meer onderzoek naar deze specifieke passage nodig is om het volledig te kunnen begrijpen.⁷ Om vast te stellen of er sprake is van misogynie in hoofdstuk I.9 van de *CSR* geef ik eerst een overzicht van de historische context waarin de bron tot geproduceerd werd. Daarna beredeneer ik wat de boodschap van de auteur van deze passage was, en analyseer ik de verbinding die wordt gemaakt tussen vrouwen en zonden. Deze twee elementen zijn nodig om deze passage juist te interpreteren en vast te stellen of er sprake is van misogynie in deze passage van de *CSR*. Daarmee draag ik bij aan de complicering van het concept ‘clerical misogyny’.

6 James T. Palmer, *Early Medieval Hagiography* (Yorkshire 2018) 3.

7 Ik wil graag Dr. Rutger Kramer bedanken voor het gebruik mogen maken van zijn nog ongepubliceerde artikel ‘Many Lives, One Story: the *Gesta Sanctorum Rotonensium* and the Making of Redon’ (voorlopige pagina 20).

Historische context

Het klooster Redon, dat leefde naar de Regel van Benedictus, werd in 832 gesticht in het zuidoosten van het hedendaagse Bretagne, aan de rivier de Vilaine.⁸ De eerste abt en stichter heette Conwoion. Voor de stichting kreeg Conwoion toestemming van Nominoë (r. 831-851), de toenmalige Bretonse heerser, en van de Karolingische keizer Lodewijk de Vrome (r. 814-840). In passages I.8 tot I.10 van de *CSR* wordt beschreven dat Conwoion herhaaldelijk om de steun van Lodewijk moest vragen. Toen Conwoion in 833 voor de derde keer om hulp vroeg, waren de Frankische graven aan de Bretonse grens in opstand tegen Lodewijk. De Bretons onder Nominoë bleven echter trouw aan de keizer. Historica Caroline Brett suggereert dat Lodewijk hierdoor bereid was de verzoeken van Conwoion in te willigen.⁹

Tijdens het leven van Conwoion had het klooster een belangrijke politieke en culturele positie, maar zijn dood in 868 luidde een kantelpunt in, aldus Julia H. Smith. Hierop namen de donaties van de lokale adel af.¹⁰ De politieke situatie werd daarnaast onrustiger. De Bretonse

8 Brett, *The Monks of Redon*, 1.

9 Brett, *The Monks of Redon*, 1-2.; Julia M. H. Smith, *Province and Empire. Brittany and the Carolingians* (Cambridge 1992) 60-85.; Mayke De Jong, *The Penitential State. Authority and Atonement in the Age of Louis the Pious, 814-840* (Cambridge 2009) 46-50.

10 Smith, ‘*Aedificatio sancti loci*’, 370; Rutger Kramer, ‘In divinis scripturis legitur’: monastieke idealen en het gebruik van de Bijbel in de *Gesta Sanctorum Rotonensium*’, *Millennium, tijdschrift voor middeleeuwse studies* 22 (2008) 1, 24-44, aldaar 27.

princeps ('prins'; een lokale machthebber) Salomon werd vermoord in 874, waarmee het klooster steun verloor. De omgeving werd bovendien geplaagd door aanvallen van de Vikingen.¹¹

Volgens Brett dateert de *CSR* uit het laatste kwart van de negende eeuw.¹² De combinatie van politieke onrust, de afname van lokale steun, de dood van de stichter en de eerste abt, en onzekerheid over het voortbestaan van het klooster, lijkt de voedingsbodem te zijn geweest voor het schrijven van de *CSR*. Het werk was bedoeld om toenmalige en toekomstige monniken te onderwijzen in het belang van het voortbestaan van het klooster.¹³

De functie van hoofdstuk I.9

Naast de context waarin de *CSR* werd geschreven is ook het beoogde doeleinde van de passage in hoofdstuk I.9 van belang voor de analyse van de geestelijke houding ten opzichte van vrouwen: waar legt de auteur de nadruk op?

De plaatsing van de passage in het eerste boek van de *CSR* is hiervoor bepalend. Helaas is de proloog van dit eerste boek niet overgeleverd, maar de auteur doet wel enkele uitspraken over Boek 1 in de proloog van Boek 2. Aan het einde van de proloog stelt de auteur: 'we have described the struggle of the wicked with the holy men, and the building of the holy place, and have concisely set out

Afb. 2: Virgilius Solis, portret van Lodewijk de Vrome, 1598. Bron: Collectie Rijksmuseum, Amsterdam, <https://bit.ly/3nUrLLN>.

investigations of the properties belonging to it'.¹⁴ Kramer bepleit dat de auteur in hoofdstuk I.9 lijkt te zeggen dat Conwoion en Cumdeluc beproevingen in de aardse wereld moeten doorstaan.¹⁵

Een onderscheid tussen de aardse en de geestelijke sfeer is ook aanwezig binnen het christendom in de opvattingen over ascese: de onthouding van hartstochten en begeerten waarmee de christenen hun ziel hoopten te redden.¹⁶ De vroe-

11 Smith, 'Aedificatio sancti loci', 370.

12 Voor een verdere toelichting van de overlevering van de manuscripten, zie pp. 20-62 van het boek *The Monks of Redon* van Caroline Brett.

13 Smith, 'Aedificatio sancti loci', 376, 381; Kramer, 'In divinis scripturis legitur', 28.

14 *CSR* Proloog 2, editie en vertaling. Brett, 146.

15 Kramer, 'In divinis scripturis legitur', 25-34; Zie voor meer informatie over het bestuderen van bijbelcitaten in de Karolingische periode het boek *The Study of the Bible in the Carolingian Era* van Celia Chazelle en Burton Van Name Edwards (red.); in het bijzonder het artikel 'The Bible in Early Medieval Saints' Lives' van E. Ann Matter over het gebruik van de Bijbel in hagiografische werken.

16 Brundage, *Law, Sex, and Christian Society*,

ge christenen gebruikten de notie van puurheid om zich te onderscheiden van leken: door zich te definiëren als mannen die afstand hebben genomen van enig contact met vrouwen, pretendeerden ze dat zij puurder en ethischer leefden dan degenen die dat niet deden.¹⁷ Het onderscheid tussen de kerk en de wereld was hierop gebaseerd.¹⁸ Door zich te beroepen op seksuele onthouding eisten geestelijken dus een morele superioriteit op ten opzichte van leken.

Seksuele onthouding, en daarmee morele puurheid, was ook belangrijk voor het vermogen om sacramenten te verrichten. Morele puurheid was gekoppeld aan het idee van *cultic purity*: 'the sexual purity, of those who served the altar'.¹⁹ In de Karolingische tijd vertrouwden heersers en leken op de pure priesters als bemiddelaars tussen God en de mensen. Zij voerden sacramenten uit en werden geacht samen met koningen te strijden voor de verlossing van de mensen.²⁰ De Karolingische heersers achtten zichzelf verantwoordelijk voor de

verlossing van het *populus christianus*, Lodewijk de Vrome in het bijzonder.²¹ Historica Mayke de Jong stelt dat Karolingische heersers de stabiliteit van hun rijk – op politiek, economisch en religieus gebied – verbonden aan de stabiliteit van hun kloosters en de puurheid van het geïstitutionaliseerde priesterschap.²² De overtuiging was dat het creëren van *loci sancti* (heilige plekken) de koninklijke macht zou versterken.²³ En dit is precies waar Conwoion en zijn monniken in Boek 1 mee bezig zijn, zoals de auteur van de *GSR* stelt in de proloog van Boek 2: 'Thus far the first book, which we have briefly touched upon, about the site and building of the holy place [*locus sanctus*]'.'²⁴

De *GSR* bevestigt niet of Cumdeluc als taak had sacramenten te verrichten of niet, maar monniken konden de *loci sancti* wel vervuilen als ze seksueel contact hadden. De Jong wijst erop dat de mensen uit de gemeenschap dit als een bedreiging voor hun verlossing konden beschouwen.²⁵ Puurheid was dus een eis waaraan zowel monniken als priesters moesten voldoen. Met de passage over de confrontatie tussen Cumdeluc en de prostituee wil de auteur van de *GSR* mogelijk laten zien dat de monniken in staat zijn om verleidingen te weerstaan en de puurheid van de *locus sanctus* te beschermen. Daarmee beargumenteert hij dat de verlossing van de mensen en

62, 82.

17 Anne Llewellyn Barstow, *Married Priests and The Reforming Papacy: The Eleventh-Century Debates* (New York, Toronto 1982) 24.

18 Paul Beaudette, "'In the World but not of It': Clerical Celibacy as a Symbol of the Medieval Church", in: Michael Frassetto (red.), *Medieval Purity and Piety. Essays on Medieval Clerical Celibacy and Religious Reform* (New York en Londen 1998) 23-46, aldaar 32.

19 Barstow, *Married Priests*, 6.

20 Mayke de Jong, 'Imitatio Morum. The Cloister and Clerical Purity in the Carolingian World', in: Michael Frassetto (red.), *Medieval Purity and Piety. Essays on Medieval Clerical Celibacy and Religious Reform* (New York en Londen 1998) 49-80, aldaar 58-60.

21 De Jong, *The Penitential State*, 5, 137.

22 Barstow, *Married Priests*, 64.

23 Ibidem, 58.

24 *GSR* Proloog 2, 144.

25 De Jong, 'Imitatio Morum', 58-60; De Jong, *The Penitential State*, 5, 137.

de heersers beschermd wordt door de monniken, en onderstreept hij het politieke en maatschappelijke belang van het klooster van Redon.

Monnik versus prostituee

Door te benadrukken dat Cumdeluc in hoofdstuk I.9 geen zonde begaat, laat de auteur zien dat de monnik in staat is de puurheid van de *locus sanctus* te beschermen: de enige reactie van Cumdeluc op de aanspraak van de prostituee is dat hij begint te blozen.²⁶ De auteur gebruikt voor het blozen het Latijnse woord *erubuit* (van de infinitivus *erubuisse*), dat te vertalen is als: ‘rood worden, (van schaamte) blozen, zich schamen’.²⁷ Historica Abigail Firey stelt dat schaamte door middeleeuwse auteurs werd beschreven met de fysiologische manifestatie van blozen.²⁸ De auteur geeft echter niet de reden waarom Cumdeluc moet blozen. Misschien bloost hij slechts als reactie op een dergelijk ongehoord voorstel. Het kunnen weerstaan van de verleiding creëert een morele superioriteit voor Cumdeluc ten opzichte van de vrouw.

De gebruikte terminologie in de representatie van de vrouw benadrukt de superioriteit en zelfbeheersing van

Cumdeluc. In de eerste zin die de confrontatie tussen Cumdeluc en de vrouw beschrijft, wordt zij een *apodix* genoemd.²⁹ De auteur geeft direct erna de toelichting ‘id est, meretrix’ (‘dat is, een hoer’).³⁰ *Meretrix* kent connotaties die duiden op een morele veroordeling van het gedrag.³¹ Wanneer prostitutie als morele categorie werd behandeld in de middeleeuwen, lag de nadruk op het element van seksuele promiscuïteit.

Opvallend is dat Paulus ook het Latijnse woord *meretrix* gebruikt in 1 Korintiërs 6:16: ‘Of weet u niet dat wie zich met een hoer verenigt samen met haar één lichaam wordt.’³² Daaropvolgend maakt Paulus het verband tussen seksueel contact en verontreiniging in 1 Korintiërs 6:18: ‘Geen enkele andere zonde die een mens kan begaan tast het lichaam aan, maar wie ontucht pleegt zondigt tegen het eigen lichaam.’ Bovendien werd 1 Korintiërs 7:5 vaak aangehaald door geestelijken als argument dat Paulus voorstander was van het belang van van

29 Dit woord is niet gevonden in de geraadpleegde woordenboeken. Brett noteert op pagina 84 in haar boek *The Monks of Redon* het volgende over dit woord: ‘apodix, ‘harlot’. [...] The word *apodix* is a borrowing from Greek ..., meaning ‘a conclusive proof’, ‘demonstration’, in which sense it was used by a few Latin writers from the first century A.D. I have not found the source for its equation with *meretrix*. Possibly this was suggested by *podex*, ‘anus’, ‘fundament’.

30 *CSRI* 9, 135.

31 Margaret Wade Labarge, *A Small Sound of the Trumpet. Women in Medieval Life* (Boston 1986) 195.

32 *Biblia Sacra Vulgata*, BibleGateway, <https://www.biblegateway.com/passages/?search=I+Corinthians+6&version=VULGATE> (geraadpleegd op 12 februari 2022).

26 ‘he instantly blushed, and his face was turned a variety of colours’: ‘Latijnse tekst’ (*CSRI* 9, 136).

27 Voor alle vertalingen naar het Nederlands is gebruik gemaakt van: Harm Pinkster (red.), *Woordenboek Latijn/Nederlands* (Amsterdam; herziene druk 2009).

28 Abigail Firey, ‘Blushing Before the Judge and Physician: Moral Arbitration in the Carolingian Empire’, in: Abigail Firey (red.), *A New History of Penance* (Leiden 2008) 173–200, aldaar 180.

rituele puurheid.³³ Aangezien de prostitutie ook zo wordt genoemd, is het aanmerkelijk dat rituele puurheid een centraal element is in de passage. Hierdoor ontstaat de tegenstelling tussen heiligheid (gerepresenteerd door de monnik) en onzuiverheid (gerepresenteerd door de *meretrix*). De puurheid van Cumdeluc wordt nog eens benadrukt door de beschrijving van Cumdeluc in hoofdstuk II.3: 'It was a habit of his to offer the holy sacrifice to God every day, for from early manhood to the end of his life he persevered in chastity'.³⁴

De tegenstelling wordt versterkt door de herhaaldelijke beschrijvingen van de vrouw in associaties met de duivel en Cumdeluc met God. Over het moment dat de vrouw verschijnt wordt gesteld: 'instigante diablo' ('aangespoord door de duivel'). Dit is in overeenstemming met de traditionele rol van de duivel als verleider.³⁵ De vrouw wordt zelf dus niet als duivels gerepresenteerd, maar als een middel ingezet door de duivel om Cumdeluc te verleiden tot seksueel contact, dat hem zal verontreinigen.

Conclusie

Zoals uit de voorgaande analyse blijkt, ligt de nadruk in hoofdstuk I.9 van de *GSR* op de puurheid van Cumdeluc. De functie van het hoofdstuk is het bewijzen dat de monniken van het klooster van Redon beschikken over de zelfbe-

heersing om hun eigen puurheid te beschermen, en daarmee die van de *locus sanctus*, die van groot maatschappelijk en politiek belang was. De superioriteit wordt benadrukt door de tegenstellingen in de representatie van de prostitutie en Cumdeluc: haar onzuiverheid en moreel wangedrag als middel van de duivel tegenover zijn puurheid en zelfbeheersing. Met dit hoofdstuk legitimeert de auteur van de *GSR* de stichting en het voortbestaan van het klooster.

De vrouw wordt in het hoofdstuk negatief gerepresenteerd, als *meretrix* die door de duivel gebruikt wordt om de monnik te verleiden. Zij doet dit dus niet uit eigen kwade wil. Bovendien wordt de verantwoordelijkheid bij de monnik Cumdeluc gelegd. Er is in de passage dus geen sprake van misogynie naar de definitie van Rieder: 'the hatred and fear of women' waarin alle schuld van het zondigen, ook het zondigen door mannen, bij vrouwen wordt gelegd. Wel is er sprake van androcentrisme, want Cumdeluc wordt als sociale maatstaf gerepresenteerd.

Deze conclusie ondersteunt Rieders vaststelling dat het gebruik van de term *clerical misogyny* te breed wordt toegepast. Blijkbaar had de negende-eeuwse monnik-auteur van de bron *Gesta Sanctorum Rotonensium* al door dat we verantwoordelijk zijn voor ons eigen gedrag en dat het allemaal om zelfbeheersing draait.

Emma van Geuns studies History and Literary Studies at Utrecht University. She chose the specializations Political History and Literature in Conflict. She is interested in history in literature, and literature in history.

³³ John C. Porier en Joseph Frankovic, 'Celibacy and Charism in 1 Cor 7:5-7', *The Harvard Theological Review* 89 (1996) 1, 1-18.

³⁴ *GSR* II.3, 154.

³⁵ Valerie Edden, 'Devils, Sermon Stories, and the Problem of Popular Belief in the Middle Ages', *The Yearbook of English Studies* (1992) 22, 213-225, aldaar 219.

Kenmerkend onderwets

Maud Roelse

In this Inzet, Maud Roelse argues that history lessons in secondary school should be taught differently than they are at the moment. History education should stimulate students to think critically and to ask questions, not to mindlessly learn facts and dates. To achieve this, history teaching in schools needs to gain relevancy by linking the past to the present and giving an historical interpretation of current events.

Toen ik in de bovenbouw van de middelbare school zat, kreeg ik van mijn geschiedenisdocent een gekopieerd boekje met gele kaft met daarin alle kenmerkende aspecten en tijdvakken. Deze moesten we leren voor alle schoolexamens en uiteindelijk ook voor ons eindexamen. Ondanks dat geschiedenis altijd mijn lievelingsvak was en die passie met de jaren alleen maar is gegroeid, heb ik dat gekopieerde boekje met gele kaft altijd verafschuwde. Ik vond, en vind, het ontzettend onzinnig dat middelbare scholieren hun tijd moeten verspillen aan het in hun hoofd stampen van holle frasen als ‘de opkomst van handel en ambacht die de basis legde voor het herleven van een agrarisch-urbane samenleving’. Maar liefst 10 tijdvakken en 49 kenmerkende aspecten moeten ze gedachteloos op kunnen dissen.

Niks dan goeds over Hans Goedkoop

Gelukkig deden we in de geschiedenislessen meer dan ‘de vrijwel volledi-

ge vervanging in West-Europa van de agrarisch-urbane cultuur door een zelfvoorzienende agrarische cultuur, georganiseerd via hofstelsel en horigheid’ als antwoord geven op de vraag ‘Bij welk kenmerkend aspect hoort bron 5?’ We leerden ook nuanceren, de actualiteit historisch duiden, en kritisch kijken, hoewel hier door verplichte nummers minder tijd en aandacht voor was dan gewenst en het bij tijd en wijle verwerd tot bijzaak. En oké, we keken ook aardig wat fragmenten van *Andere Tijden*, maar niks dan goeds over Hans Goedkoop. Toch zijn er veel scholieren wie geschiedenis weinig kan boeien. In de bovenbouw krijgt bijna de helft van de havo- en vwo-leerlingen geen geschiedenis, en in de onderbouw zijn scholen niet eens verplicht geschiedenis als apart vak aan te bieden. Het kerndoel ‘historische basiskennis’ is verplicht, maar wordt met name op het vmbo veel ondergebracht in vakken als Mens & Maatschappij.

Scholieren warm maken voor geschiedenis is niet eenvoudig momenteel. Het vak wordt geassocieerd met jaartallen leren en feitjes stampen, en mist rele-

Afb. 1: Een bijbelse geschiedenisles in de Nederlands-hervormde Bentinckschool, ca. 1930. Bron: Collectie Stadsarchief Amsterdam, <https://bit.ly/3LAJdhl>.

vantie. Er wordt binnen het curriculum geen connectie met het heden en met de belevingswereld van leerlingen gemaakt. En in hoeverre kun je scholieren wijsmaken dat de examenthema's echt heel belangrijk en urgent zijn, als ze om de paar jaar lukraak gewijzigd worden? Door systematisch verbanden te leggen tussen verleden, heden en toekomst wordt de geschiedenis tastbaar voor scholieren, en groeit de waarde van het vak. Stop met tijd verspillen aan kenmerkende aspecten en daag leerlingen uit kritisch na te denken over actuele thema's als het slavernijverleden of de historische wortels van de oorlog in Oekraïne.

**Stop met tijd
verspillen aan
kenmerkende
aspecten**

Geschiedenis is overal en is altijd actueel. Pak de krant erbij, en betrek het verleden op het heden. Zoveel actuele thema's - denk oorlog, vluchtelingen, Europese samenwerking, vrouwenrechten, de energietransitie en ga zo maar door - kunnen, nee, moeten historisch geduid worden. Moedig leerlingen aan vragen te stellen, kritisch te denken en verwerk de actualiteit structureel in de geschiedenislessen. Waarom voelt de Russische president Vladimir Poetin zich bedreigd door het Westen? Is de Koude Oorlog wel echt tot een einde gekomen? Waarom is het zo opvallend dat Finland en Zweden toe willen treden tot de NAVO? Het abortusrecht staat onder druk in de Verenigde Staten, maar hoe zit het met dit recht in Nederland? Hoe werd het verworven? En hoe staat het er anno 2022 voor met de vrouwenemancipatie? Is het misschien tijd voor een derde feministische golf? Of maak het luchtiger: waarom is er een jaarlijks terugkerend liedjesfestijn, genaamd het

Geschiedenis is overal en is altijd actueel

Eurovisie Songfestival? Praat, discussieer, wees het met elkaar oneens, en laat het vaste stramien van de examenthema's wat meer los. Verbind waar mogelijk de actualiteit aan de stof. Er moet ruimte worden gemaakt voor discussie aan de hand van stellingen en het schrijven van bijvoorbeeld historische betogen. Of laat studenten een 'what-if history' schrijven aan de hand van historische bronnen. Natuurlijk is het logisch dat er een gestandaardiseerd programma moet zijn, maar dichtgetikte lijstjes kenmerkende aspecten en tijdvakken zijn volledig onnodig. Je moet leerlingen ergens op toetsen bij het centraal eindexamen, maar laat het de creativiteit en de flexibiliteit alsjeblieft niet doodslaan. Het curriculum moet uitnodigen tot discussie, niet tot stampen.

Het is een cliché, maar alleen door het verleden te kennen, kun je het heden écht begrijpen. Dit gun je alle leerlingen, maar om ze in te laten zien dat het vak nuttig is, moet het ook daadwerkelijk relevant worden gemaakt. Bovenstaande is een suggestie om dit bewerkstelligen. Wie weet hebben leerlingen met geschiedenis in hun pakket dan eindelijk een goed antwoord op de vraag 'Wat heb je nou aan het vak geschiedenis op de middelbare school?'.

Maud Roelse obtained a Bachelor's in History and a Master's in History of Politics and Society at Utrecht University. She finds it interesting how the past influences the present and how history is always relevant. Her historical interest include, but aren't limited to, Jewish history, migration, the first wave of feminism, and the local histories of Utrecht and Zeeland.

A sin worth seeing

American travelers and their perception of Paris

Fig. 1: Paris, capital of the 19th century. Source: Brown University Library Center, <https://bit.ly/38U5k-CB>.

Midas Urlings

In this article, Midas Urlings examines how nineteenth-century American travelers perceived the city of Paris. Particularly, he looks at mechanisms of 'othering' found in the travel accounts of two American men: how did these men define their country in contrast to their image of Paris? Urlings concludes that these travelers saw Paris as a beautiful, yet shallow and sinful escape, in contrast to a more profound, powerful and virtuous America.

In 1867, the American author Mark Twain took a trip to Europe and the Middle East with his friends. Together, they sailed across the Atlantic, visited

the Paris Exhibition, explored Italian cities, and saw the pyramids in Egypt. The trip was immortalized in Twain's book *The Innocents Abroad*, published

in 1869. In the conclusion of his book, Twain remarks: "Travel is fatal to prejudice, bigotry, and narrow-mindedness, and many of our people need it sorely on these accounts. Broad, wholesome, charitable views of men and things can not be acquired by vegetating in one little corner of the earth all one's lifetime."¹ With those lines, Twain phrased the sentiment of his century. Travel as a means of self-development has long been a popular idea. Like Mark Twain, many of these travelers left behind published records of their trip. Two of these men are Cardenio Flournoy King Jr. and James Newson Matthews. Their published works on their trips to Europe, found in the online Library of Congress, are filled with descriptions, personal comments and observations.

Would the meteor of Paris have flown past the American travelers?

In this article, I will look into these documents and reach conclusions on how these two travelers perceived the Old World. These documents were chosen because of their online accessibility, as well as their relevance for this research. They describe the travels of American men to Paris in a diary-style manner. This personal narrative is of great use for this research. These documents are comparable to each other in the sense that they are both written by upper-class,

East Coast men who visited Europe. But the documents also enclose differences. There is a forty-year difference in time between the trips, during which Paris changed considerably. There also exists an age difference of about thirty years between the men. This should be considered while making the comparisons. But these differences also make for a broader representation of American perceptions that embody a broader timeframe as well as a broader age-class. The documents were meant for publishing, and therefore are not reliable for deducing the true personal opinions of the authors. They were probably concerned with their reputation and how they were viewed by society. That does not negatively impact this research, however, for it is very helpful to read how the authors wanted to portray Europe. This research shall focus on their visits to the city of Paris. Paris is one of the European cities that spoke to the imagination of the visitors, and there exists a decent body of literature about American tourism in Paris.

The research will focus on American upper-class travel accounts and look for mechanisms of 'othering'. Othering is defined as defining yourself by creating a contrasting image, idea, personality and experience.² 'Othering' mostly comes in the form of vast generalizations, and assumptions about deep cultural and national characters. 'Othering' is also found in multiple international relations in history, also between America and Europe. This article expands on this by focusing

1 Mark Twain, *The Innocents Abroad* (New York: Hippocrene Books, 1869), 650, http://archive.org/details/innocentsabroad0000t-wai_q5o4.

2 Edward W. Said, *Orientalism*, First Vintage books edition (New York: Vintage, 1979), 1–2, <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=842875&site=ehost-live>.

on the mechanisms of ‘othering’ within the frame of tourism. The central question is: How did American travelers of rank perceive Paris as a contrasted image?

Mark Twain summarized his stay in Paris as follows: “It flashed upon us a splendid meteor, and was gone again, we hardly knew how or where.”³ Would the meteor of Paris have flown past the American travelers or did it impact their perception of the Old World?

Historical Context – The Sweet Smell of Paris

Whilst in Paris, Mark Twain saw a glimpse of Emperor Napoleon III. Seeing the proud emperor in his recently renewed capital, Twain wrote: “Napoleon has augmented the commercial prosperity of France, in ten years, to such a degree that figures can hardly compute it. [...] He has rebuilt Paris. [...] He condemns a whole street at a time, assesses the damages, pays them and rebuilds superbly.”⁴ Paris indeed changed during the ‘long nineteenth century’. In his book *Seductive Journey: American Tourists in France from Jefferson to the Jazz Age*, American historian Harvey Levenstein describes the transformation of France and its tourist industry. Regimes changed, the touristic industry professionalized and the tourists it attracted differed. But no matter how much Paris changed, it always kept its seductive power.

Since a coup d’état in 1852, France was ruled by the autocratic emperor Napoleon III. Although American views on the monarch were negative at first, a

Fig. 2: Napoleon III. Photograph by Mayer & Pierson. Source: Wellcome Collection gallery, <https://bit.ly/3t3VjcS>.

more positive outlook developed rapidly in the 1850s. Levenstein argues that this change was due to a combination of America’s struggles with republicanism, a general weak spot for monarchs, and Napoleon III’s liberal views on the economy.⁵ In 1853, Napoleon III appointed George Eugène Haussmann as prefect of Paris. Under Haussmann, Paris modernized with astonishing speed. Electric city lights, boulevards,

⁵ Harvey Levenstein, *Seductive Journey: American Tourists in France from Jefferson to the Jazz Age* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1998), 85–86, geraadpleegd 11 januari 2022, <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/S/bo3641922.html>.

³ Twain, *Innocents abroad*, 651.

⁴ Ibidem, 128.

apartment complexes and public spaces were built. Haussman also made sure to restore Paris' historic buildings to their former glory. The outcome of the great transformation offered exactly what the modern tourist sought: a combination of comfortable modernity and dreamy nostalgia.

In 1870, disaster struck the Parisian tourist sector. War had broken out between France and the German states. Between 1870 and 1871, Paris was besieged, shelled, and home to a short-lived anarchist commune. But, as Levenstein states, the city bounced back quickly, although it now attracted different types of tourists.⁶ With the fall of Napoleon III's empire, the upper-class socialites left along with the fading French aristocracy. But the new republican regime attracted a large range of new tourists, from the upper middle class to the religiously marginalized to female tourists. The city was rebuilt and by the 1890s, numbers rose from 50,000 to 125,000 American tourists per year.⁷ The tourist sector was rebuilt and expanded. It seemed that between the smoky air of a shattered empire, the stench of war, and the fresh smell of republicanism, the sweet odor of seduction could still be smelled on the other side of the Atlantic.

Cardenio King Jr. – A boy's first trip abroad

Cardenio King Jr. was seventeen when he embarked on the *Arabic* with his father, brother, and teachers to visit Europe. The trip had the character of a Grand Tour as described by British

historian Michele Cohen in *The Grand Tour. Language, National Identity and Masculinity* (1992). Cohen defines a Grand Tour as: "The travel of the young man of rank often in his teens, undertaken as the 'crown' of his liberal education."⁸ The trip was indeed very much focused on education. For example, twenty teachers accompanied King Jr. on his trip.⁹ The party mostly visited museums and historical sites. Staying at the Elysee Palace Hotel, the group made multiple trips around Paris and one to the Palace of Versailles.

King Jr. makes multiple personal comments that can be read through the lens of 'othering'. First of all, he is impressed by the beauty of the city. He writes: "My first impression was the lack of hansoms and the great number of victorias, the handsome buildings and broad avenues, and the sidewalk cafes."¹⁰ It contrasted the crowded streets of the East Coast cities in the United States.

The sweet odor of seduction could still be smelled overseas

Although Cohen states that boys would be sent to France to learn about civil

8 Michèle Cohen, "The Grand Tour. Language, National Identity and Masculinity," *Changing English* 8, no. 2 (1 oktober 2001): 129, <https://doi.org/10.1080/13586840120085685>.

9 Cohen, "The Grand Tour. Language, National Identity and Masculinity," 129.

10 C. F. King, jr., *A boy's vacation abroad; an American boy's diary of his first trip to Europe*, 54.

6 Ibidem, 141.

7 Ibidem, 129.

manners and *liberté du corps*, King Jr. is shocked by French behavior. On his first day in Paris, King Jr. visits a French theater.¹¹ He writes about a large number of “drinking tables” and the wealthy demi-monde women, who display a flamboyant and hedonistic lifestyle. It seems that King Jr. is astounded by the public display of pleasure in Paris. After the theater, the group visits a tavern which was, according to King Jr., “the resort of carousing men and women”.¹² Back in his hotel, King Jr. reflects on the events by writing: “On turning into my bed tonight after seeing for the first time some of the sights of Paris, there comes over me a feeling of gladness that I am an American.”¹³ Visiting a can-can dancing a few days later, King Jr. remarks “these dancers would be arrested if they were in America”.¹⁴ King Jr. contrasts the perceived loose morals of Paris with the ‘virtuous’ morals of his own country. By describing Paris as loose and hedonistic, he implies that he, as an American, is morally superior: he ‘others’ the city in contrast with America.

Finally, King Jr. also displays a great admiration for Napoleon I. At the Hotel des Invalides, King Jr. buys a bust of Napoleon. And describing the Louvre, King Jr. writes “it was built by the great Napoleon”.¹⁵ Although Napoleon, a despotic and warmongering monarch, stands in contrast to many of the Ame-

rican virtues, it seems that the myth and grandeur surrounding the figure had an impact on the American traveler.

James Newson Matthews – My summer and how I spent it

In 1866, James Newson Matthews set out for a trip through Europe on his own. Matthew’s trip differs from the trip that King Jr. took. Matthews, born in 1828, was already in his forties when he left for Europe. And so, the trip took less the form of a Grand Tour and more of a cultural vacation to the Old World. His letters were published by the local newspaper *The Buffalo Commercial Advertiser*. During his two-week stay in the city, Matthews visited many of the important sites of Paris. He also made two day trips to Fontainebleau and Versailles.

Similar to the descriptions of King Jr., Matthews also is stunned by the beauty of the city. The sites are described as “magnificent”, “beautiful” and “perfect”. Matthews calls Paris a “bewildering metropolis”.¹⁶ He contrasts it with the grey and chaotic streets of industrial New York.

Matthews is impressed by the order and cleanliness of the city. He writes: “There is less squalid poverty, less begging, less apparent misery to be found in a week in the streets of Paris than can be seen without much search any day in New York. This may be owing to the strictness and efficiency of the police arrangements, yet I have never seen any

11 Cohen, “The Grand Tour. Language, National Identity and Masculinity,” 131.

12 King, *A boy’s vacation abroad*, 55.

13 Ibidem, 55.

14 Ibidem, 70.

15 Ibidem, 65.

16 James Newson Matthews, *My holiday; how I spent it: being some rough notes of a trip to Europe and back, in the summer of 1866*. (Buffalo, New York: M. Taylor; Hurd & Houghton, 1867), 95, <https://catalog.hathitrust.org/Record/008643185>.

Fig. 3: Black and White photo of the Eiffel Tower. Source: pxhere, <https://bit.ly/3wU88HJ>.

attempt on the part of the police to interfere with the people.”¹⁷ Here, Matthews contrasts a disorganized America with the strictness of Imperial France. In later pages, Matthews writes that he thinks of Napoleon III as a natural ruler. He states: “If there is a throne in Europe which looks secure today it is that occupied by Louis Napoleon.”¹⁸ It is a stark contrast with an America that in 1866 dealt with the aftermath of the Civil War.

Matthews also describes the looser moral standards in Paris, although less negatively than King Jr.. He describes how the Parisians publicly display the pleasures of life. Matthews writes: “The foreigner is amused to observe the per-

fect nonchalance with which the eating, drinking and flirting is thus carried on upon the open streets”.¹⁹ Matthews seems amazed by the numerous cafés, boldly placed in the public eye, where the drinking and dining is done. It contrasts with a more virtuous America. An America where pleasures are confined to the households.

Matthews also expands on the financial practices of the Parisians. Although he notes that the French are highly civilized, stating that “the French are the politest of all the wanderers from Babel”, he distrusts the Parisian shops.²⁰ According to Matthews, the Parisian shopkeepers take advantage of the foreign

¹⁷ Ibidem, 106.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, 108–9.

²⁰ Ibidem, 107.

tourists' lack of understanding of the French language to sell their merchandise. This seems to indicate that Paris is only polite and civilized on the outside, but has submitted to human sins beneath the surface.

Conclusions – A sin worth seeing

Having analyzed the accounts of both King Jr. and Matthews, conclusions can be drawn about the methods of 'othering' that are used in these sources. I have deduced three main themes in the perception of Paris.

Both travelers were amazed by the number of highly decorated buildings, grand monuments, and broad boulevards. This depiction of Paris conveys a sense of superficiality. It skips over the character and history of the city, exclusively mentioning the eye-pleasing results of her past. The Americans imply a clear distinction between a beautiful but superficial Paris and a sober but profound America.

The second important perception is that of the public display of pleasure and loss of morals in Paris. King Jr. especially describes the hedonism that is apparent in the theaters and cafés of Paris. Matthews also notes the nonchalance with which the Parisians display their pleasures. Shocking to King Jr. and amusing to Matthews, the implication is the same and adds to a picture of an inferior Paris. It is implied that the Parisians are unable to contain their primitive habits. By contrast, this means that America is seen as more virtuous.

Finally, another important conclusion is drawn when analyzing the views on the French government. Especial-

ly in Matthews' account, written when the authoritarian regime of Napoleon III still reigned, we see admiration for the efficiency and order that the regime produced. King Jr. writes little about the French republican government, but he is charmed by the figure of Napoleon I. The image of glorious and strong leaders seems to have a positive impact on American travelers. According to Levenstein, the admiration for authoritarian royals stemmed from the problems caused by American republicanism. The chaos caused by democratic debates could have triggered a longing for the order that the European monarchs could provide.

Paris was a sin worth visiting

Thus, the travelers painted Paris as a largely inferior place to their home country. With these perceptions, a clear distinction is made between America and Paris. In constructing Paris as a 'hollow' image, America seems the more profound and powerful country. The constructed division by American travelers also painted Paris as an ideal destination, a temporary escape from the moral commitment that is being an American. Inferior, but amusing: the sin worth visiting.

Midas Urlings is a third-year student of History at Utrecht University. He followed the specialisation Political Conflict in Modern Europe as well as the minor Transatlantic Studies. This paper was written for the course Imagining Europe: Perceptions of the Old World as part of that minor.

Echt verzonnen

Geertje Dekkers

Always follow the sources and never invent 'information'. That's what we, historians, are taught during our education. But recently my students and I have been making up stories. We have been 'interviewing' people from Utrecht who have been dead for quite a few years.

Wat waren het voor types die in de veertiende eeuw rebelleerden tegen kerkelijke machthebbers? Hoe spraken ze, wat voelden ze en hoe kwamen ze over? En wat voor vrouwen lieten zich in de vijftiende eeuw inmettelen om zich als kluizenares aan God te wijden, soms decennialang? Uit welk hout moest je gesneden zijn om in de zeventiende eeuw pestlijders te helpen?

Over dat soort vragen geven bronnen vaak frustrerend weinig informatie. En als historici mogen we de antwoorden niet zelf verzinnen. Dat zou uiterst onwetenschappelijk zijn. Toch heb ik dat het afgelopen jaar gedaan, samen met studenten. En het resultaat is nu overal in de stad te zien.

Utrecht viert dit jaar namelijk dat keizer Hendrik V op 2 juni 1122 stadsrechten liet vastleggen. Het is dus negenhonderd jaar geleden dat Utrecht officieel een stad werd, en dat is aanleiding voor tentoonstellingen, festivals, toneelstukken en heel veel meer, waaronder het project 'Gekomen om te blijven' van stichting De duvel en z'n ouwe moer.

Dat project gaat over Utrechters uit heden en verleden, en over de vraag

waarom zij of hun voorouders ooit naar de stad zijn gekomen om te blijven. Daarvoor zijn negenhonderd Utrechters geïnterviewd en gefotografeerd. Posters met hun portret hangen overal in de stad en een QR-code verwijst naar gekomteblijven.nl, waar hun interviews te beluisteren zijn. Maximaal anderhalve minuut per persoon, met iedereen een eigen verhaal over zichzelf en de stad.

Tweehonderd van die personen zijn dood en dat maakt het wat lastig om hen te interviewen. Daarom mochten studenten van geesteswetenschappen – met mij als begeleider – hun kennis, vaardigheden en fantasie gebruiken om hen tot leven te wekken. Stemacteurs spraken hun 'interviews' vervolgens in en zo kan het dat dertiende-eeuwse ketter Mattheus de Lollard, kluizenares Suster Bertken en cellenbroeder Jan van Munster hun verhaal doen.

Dode personen laten zich lastig interviewen

Voor de studenten en mij betekende het dat we allerlei dingen moesten doen die

we normaal als historici niet in ons hoofd zouden halen. We vulden niet alleen hiaten in bronnen in – en zogen voor de Middeleeuwen soms zelfs hele personen uit ons duim om bijvoorbeeld vrouwen uit de lagere klassen een stem te geven. Maar we lieten de overleden Utrechters ook veel moderner praten dan ze in werkelijkheid deden. Het project is namelijk gericht op een heel breed publiek en de interviews moeten begrijpelijk zijn voor luisteraars die bijvoorbeeld de Reformatie niet kunnen plaatsen en niet weten wat een (klooster)broeder is.

Voor al die groep wilden we een kijkje geven in negenhonderd jaar stadsgeschiedenis en in de enorme variatie in de levens uit de afgelopen eeuwen. Om dat voor elkaar te krijgen, zochten studenten in literatuur en in Het Utrechts Archief, zoals ze dat gewend waren. En vervolgens schreven ze er een natuurlijk klinkende, begrijpelijke monoloog over.

Soms zogen we hele personen uit ons duim

Dat was vaak nogal een puzzel. Want een normaal sprekend mens laat in zijn levensverhaal van alles achterwege dat een luisteraar eeuwen later zou kunnen helpen om zijn verhaal te volgen. Mattheus de Lollard zou nooit zeggen dat hij uit de middeleeuwen kwam, want die term zou pas na zijn dood in omloop raken. Susster Bertken zou haar geloof niet hoeven uitleggen, want haar tijdgenoten waren daarmee opgevoed. En cellenbroeder Jan van Munster zou zijn mede-Urechters niet hoeven vertellen dat er pest heerste, want dat zou iedereen donders-

goed weten.

Twee keer per week kwamen we daarom samen om het schrijfwerk te bespreken en om elkaar feedback te geven op de interviews in wording. Dan hadden we het over vragen als: hoe ver mag je versimpelen? Mag je emoties invullen? Hoe zou deze persoon formuleren en hoe vertaal je dat naar eenentwintigste-eeuwse tekst?

Veel van die vragen leidden tot één centrale kwestie: waarom willen we het verhaal van deze persoon vertellen? Of, anders geformuleerd, wat leert het de luisteraars over het verleden? Want hoewel we de grenzen van het historisch verantwoorde opzochten, bleven we wel historici die hun publiek wat geschiedenis wilden bijbrengen. Of dat gelukt is kun je zelf beoordelen op gekomenomteblijven.nl.

Met al die verhalen is het project nog niet af. Want we maken ook een tijdslijn, met uit elk van de afgelopen negenhonderd jaren een gebeurtenis, van de stadsrechten uit 1122 tot de coronaprotesten in 2021. We vertellen over grote gebeurtenissen met blijvende invloed, maar ook over kleine, alledaagse voorvallen. En dat in maximaal honderd woorden per keer.

Met dit deel van het project zijn we al een heel eind op streek. Kijk ook daarvoor op gekomenomteblijven.nl. Maar we kunnen nog hulp gebruiken. Dus wil je ook een paar stukjes schrijven, mail me dan op G.P.M.Dekkers@uu.nl.

Geertje Dekkers teaches history courses at Utrecht University and is a freelance history journalist. In 2023 she'll publish a biography of microscopist Antoni van Leeuwenhoek (1632-1723).

Een feministische kijk op de Rwandese genocide

Méline Brukker

'I was ready to die with them. I was so scared.... I saw so many people who had given up on them [the Tutsis], they would give them in and they would kill them. I would never have accepted - I was ready to die with them.' Dit is een getuigenis van één van de Rwandese vrouwen die door Sara E. Brown voor haar boek *Gender and the Genocide in Rwanda: Women as rescuers and perpetrators* zijn geïnterviewd. Gebruikmakend van voornamelijk primaire, orale bronnen in de vorm van 77 verschillende interviews, werpt Brown een nieuw licht op de rol van vrouwen voor, tijdens en na de genocide in Rwanda in 1994. Ze neemt afstand van de stereotyperende aanname dat vrouwen slechts de rol van slachtoffer of bijstander aannamen. Deze karakterisering is een feitelijke ontkenning van de keuzevrijheid en het handelingsvermogen van vrouwen. *Gender and the Genocide in Rwanda* is geworteld in een multidisciplinair theoretisch kader dat is gebaseerd op feministische theorie, vergelijkende historische analyse, vergelijkende genocidestudies, constructivisme en sociologie. De bestaande genderstereotypen zorgen voor een marginalisering in de historiografische literatuur van de impact die gender heeft

op de handelingen van mensen in een genocide. Brown zet zich hiertegen af. Dit doet zij aan de hand van drie kernvragen waarmee zij aantoont waarom vrouwen gelijkwaardig beoordeeld en veroordeeld moeten worden, zeker als het aankomt op de situatie in Rwanda in 1994.

Ten eerste vraagt Brown zich in haar boek af wat de omstandigheden waren waaronder Rwandese vrouwen leefden en hoe deze ze hebben aangezet tot uiteindelijk participatie in de genocide of juist niet. In de loop van de hoofdstukken komen ook andere zaken aan bod, zoals de rol van media, bepaalde (politieke) sleutelfiguren, gedeelde vrouwelijke identiteit en moederschap. Brown analyseert de onderliggende sociale, politieke en patriarchale structuren in Rwanda en behandelt voor ieder onderwerp de rol die het speelde in de aanzet tot bepaalde daden door vrouwen. Wat echter mist in Browns analyse, is de invloed van andere sociale factoren zoals leeftijd of inkomen.

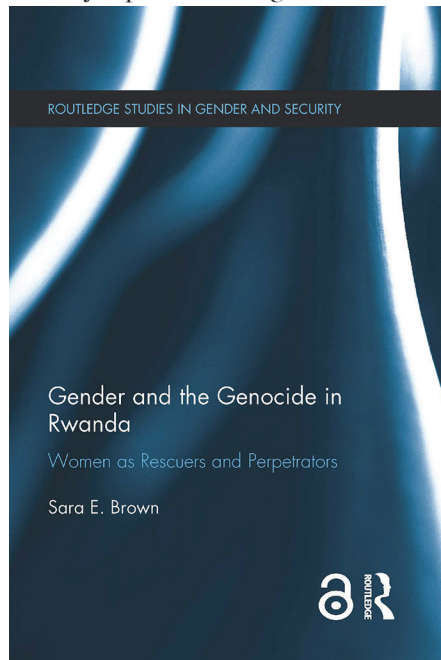
Met de tweede kernvraag van haar onderzoek focust Brown zich op de specifieke daden van vrouwen die actief waren in de periode rondom de genocide en probeert ze de ervaringen van

deze vrouwen te achterhalen. De rol van vrouwen in het verzet tegen het geweld of het plegen van misdaden was nog een groot grijs gebied. Dit gebrek aan literatuur en bronnen leidde ertoe dat Brown grootschalig gebruik heeft gemaakt van orale bronnen. De getuigen vertellen, vaak onder een schuilnaam, over hun persoonlijke ervaringen tijdens de genocide in Rwanda. Deze persoonlijke verhalen van vrouwelijke misdadigers, maar ook van vrouwen die zich actief tegen de genocide verzetten, zijn uitgewerkt en geanalyseerd ter beantwoording van de tweede kernvraag. Objectief is deze benadering niet. Het grootschalige gebruik van orale bronnen in de vorm van interviews draagt het risico van subjectiviteit met zich mee. Ten eerste is er een tolk aanwezig tijdens de interviews die het Rwandees vertaalt naar het Engels. Deze vertaling kan al subjectief zijn door interpretatie van de tolk. Ten tweede heeft Brown de vragen die zij stelde tijdens de interviews niet gepubliceerd en is het dus onbekend of deze eventueel suggestief waren. In haar onderzoek mist een verantwoording voor het gebruik van de orale bronnen. Het is natuurlijk mogelijk dat vrouwen uit angst of schaamte een onvolledig verhaal vertellen, of dat ze het zich simpelweg niet meer goed kunnen herinneren.

Ten slotte bestudeert Brown de nasleep van de genocide, en hoe het verleden en de gepleegde daden van deze vrouwen nog steeds van invloed zijn op hun dagelijkse leven. Ze geeft een grondige analyse van de anonimiteit die vooral onder de vrouwelijke misdadigers heerst. Daarnaast vertelt Brown hoe vrouwen die zich verzetten tijdens de genocide nog steeds verstoting en af-

keuring ervaren. Ze adresseert de negatieve implicaties van de gebeurtenissen rondom de genocide en hoe sindsdien de sociale verhoudingen tussen Rwandese burgers drastisch zijn veranderd.

Gender and the Genocide in Rwanda is een boek dat een leegte in de historiografie van de genocide in Rwanda opvult. Bestaande literatuur over de rol van vrouwen tijdens de Rwandese genocide legt de focus op vrouwelijke slachtoffers en vrouwelijke kwetsbaarheid. Brown brengt hier verandering in. Door middel van haar documentatie van en onderzoek naar ervaringen van Rwandese vrouwen creëert zij een vollediger beeld van de genocide in Rwanda. Met dit grensverleggende onderzoek geeft Brown de Rwandese vrouwen hun identiteit, persoonlijkheid en verhaal terug en benadrukt zij het belang van een feministische kijk op historische gebeurtenissen.

Afb. 1: Sarah E. Brown, *Gender and the Genocide in Rwanda*. Taylor & Francis Ltd, Oxfordshire, 2018. 186 pagina's, €69,99.

Een nieuwe geschiedenis van de mensheid

Omar Bugter

‘Most of human history is irreparably lost to us’. Met deze zin beginnen antropoloog David Graeber en archeoloog David Wengrow hun werk *The Dawn of Everything*. De twee zijn op zoek naar een manier om de menselijke geschiedenis te herschrijven, anders dan het heersende beeld over ons verleden. Het is een interessante these, en een bijzonder boek voor een historicus om te lezen, aangezien de auteurs compleet andere bronnen gebruiken dan de historicus gewend is.

Graeber en Wengrow willen dé moderne mythe ontkrachten, voortgekomen uit werken van verlichtingsdenkers als Jean-Jacques Rousseau. Graeber en Wengrow beargumenteren dat wetenschappers en schrijvers een verkeerd beeld van de menselijke geschiedenis schetsen op basis van een vooruitgangsmythe, waarin menselijke ontwikkeling het leven steeds beter maakt. Hierbij halen ze populaire auteurs aan; denk aan Yuval Noah Harari en Rutger Bregman, wiens werken door het brede publiek worden gelezen. Graeber en Wengrow schoppen tegen de schenen van Harari en Bregman aan: zij geloven niet in de vooruitgangsmythe, en juist in de achteruitgang die deze vooruitgang volgens

Bregman ook met zich meebrengt.

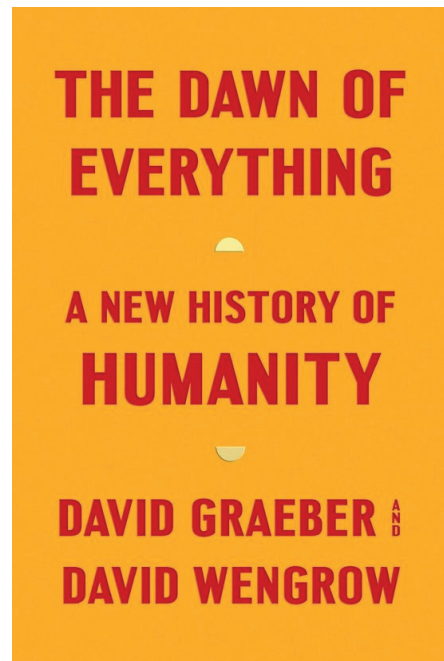
Ze richten zich op de gedachte die onder de moderne mythe ligt: vroeger, in de prehistorie, was de mens gelukkig en onschuldig. De mens had geen bezit, en de mensen leefden in vrede samen. Iedereen was gelijk, het was een soort Hof van Eden. Met de ontwikkeling van de mensheid, denk aan het ontstaan van landbouwsamenlevingen, kwam een groeiende sociale en economische ongelijkheid. Willen we terug naar échte gelijkheid, dan moeten we terug naar de samenleving van jagers en verzamelaars, waarin iedereen gelukkig was. Tegen dit idee verzetten Graeber en Wengrow zich.

Hebben we het niet altijd verkeerd gezien?

Deze vorm van denken over het verleden komt voort uit de werken van Rousseau, en het is goed te zien hoe veel hedendaagse schrijvers nog steeds deze lijnen van Rousseau volgen. Toch klopt hier iets niet helemaal, schrijven Graeber en Wengrow. Het wetenschappelijke be-

wijs voor deze stelling is er helemaal niet. Integendeel, er zijn genoeg voorbeelden van bevolkingsgroepen die afgesloten hebben geleefd van de moderne samenleving en totaal niet in de moderne mythe vallen. Het idee dat de ontwikkeling van de mensheid ongelijkheid met zich meebracht is incorrect volgens Graeber en Wengrow, en daarmee ook de moderne mythe van vooruitgang. Het is een interessant argument dat ze aandragen, en niet vreemd gezien de achtergrond van de schrijvers. Voornamelijk Graeber staat te boek als een activistische anarchist, onder andere vanwege zijn rol bij de Occupybeweging.

De schrijvers maken een sterk punt over het heroverwegen van de menselijke geschiedenis: hebben we het niet altijd verkeerd gezien? Dit doen ze, zoals ze zelf erkennen, aan de hand van enkele zeer specifieke en ‘cherry-picked’ bewijzen. Toch komen ze ermee weg. Ze schrijven immers geen academisch handboek, maar meer een manifest voor een andere geschiedenis. Hierdoor is het een intrigerend boek om te lezen, waarbij de twee je laten nadenken over de kern van onze omgang met het verleden. Een vervolg op het werk, waarbij de twee op zoek gaan naar een nieuwe inrichting van de toekomst, zal er helaas niet komen, na het tragische, vroege overlijden van Graeber in 2020. Dat maakt *The Dawn of Everything* tot zijn magnum opus.

Alb. 1: David Graeber & David Wengrow, *The Dawn of Everything. A New History of Humanity*. Allen Lane, Londen, 2021. 704 pagina's, €24,99.

A history podcast for all

Freek Wolter

The current podcasting world abounds in history shows. Few, however, equally feature solid academic discussions about the industrial revolution and, say, a top ten of the most disastrous parties in history. *The Rest is History*, starring historians Tom Holland and Dominic Sandbrook, does. Informative and entertaining, this podcast is without doubt one of the more original history shows around.

With Holland and Sandbrook around the corner, the scholarly never turns stuffy

Both in its chronological and in its thematic scope, *The Rest is History* is a feat of intellectual prowess. Holland and Sandbrook, respectively specialised in antiquity and British culture in the twentieth century, discuss a wide variety of subjects, from Babylon to the abstract concept of ‘greatness’ in history, and the Falklands War. The two historians go to considerable lengths in their discussions, which are always based on a sound historiographical foundation. Whene-

Gerecenseerd werk: Tom Holland and Dominic Sandbrook, *The Rest is History*. Goalhanger Podcasts, 2020.

ver Holland and Sandbrook aren’t sufficiently at home on a subject, *The Rest is History* features specialist guest historians, adding extra depth and dynamism to the discussions.

Nevertheless, this podcast doesn’t necessarily stand out for reasons of its diverse content, but rather because of its two presenters. For Holland and Sandbrook are invariably the stars of their own show. Even outside of their academic comfort-zone, they manage to combine intellectual agility and original observations with humour and wit. A feeling for historical irony, a typically English tongue-in-cheek style, and the presenters’ ambition not to take themselves or each other too seriously make this podcast amusing as well as informative. With Holland and Sandbrook around the corner, the scholarly never turns stuffy.

This makes *The Rest is History* a highly accessible podcast, all the more because Holland and Sandbrook aren’t afraid to engage with the present. Whether satirical – comparing Boris Johnson, ‘quite a 17th-century figure’ in the words of Dominic Sandbrook, to Charles II, for example – or serious, when debunking ‘self-styled historian of Ukraine’ Vla-

dimir Putin's mythmaking on Ukraine-Russia relations, *The Rest is History* successfully manages to keep its balance on the fine line between academic integrity and popular history.

But Holland and Sandbrook go beyond merely engaging with the present. In a way, they also embody it – that is, the present of modern British society. The self-consciously inflated contrast between Dominic Sandbrook: lover of English country towns like Chipping Norton, despiser of 'woke tosh' and Daily Mail columnist, and Tom Holland: city-man, reader of the Guardian and Tony Blair enthusiast, is amusing and reflective of more general divides in British and Western societies. Its profoundly British character does sometimes leave overseas listeners of *The Rest is History* at a loss, though. So whenever Sandbrook brings up another obscure Tory or Labour politician from the se-

venties or eighties, non-British listeners might have the tendency to zone out for a while.

Amusing, engaging and intellectually stimulating: *The Rest is History* is, in short, the perfect podcast for historians, history-buffs, or anyone who just enjoys a well-informed laugh.

Afb. 1: De Britse premier Boris Johnson. Bron: Ben Shread, <https://bit.ly/3yCwN5N>.

Afb. 2: Portret van koning Charles II door Peter Lely, circa 1675. Bron: Euston Hall, Suffolk & Belton House, Lincolnshire, <https://bit.ly/3bJWIF4>.

